

A gömöri ág. hitv. evang. esperesség története 1520—1741.

(Folytatás).

A fejedelmi tanács ev. tagjai 1706 február 16-án Miskolczon egy országos érdekű rendeletet adtak ki, mely a superintendenseket, addig is míg általános zsinat tartatnék, az egyházak szorgalmas látogatására és a visszaélések beszüntetésére utasította. Különösen tiltotta, hogy minden falu más és más ünnepeket üljön meg, egy és ugyanazon helyen, habár nemzetiségre nézve különböző, két egyház egymással viszályban legyen, hogy törvénytelen ágyból született, gyilkos és más gonosz ember, vagy olyan, ki tanulmányait és erkölcsi életét okiratilag kimutatni, vagy az alkalmazás előtt okvetlenül leteendő vizsgán megállani nem képes, — lelkésznek vagy tanítónak alkalmaztassék, hogy a lelkész a vásárokon csavarogjon, üzérkedjék, gazdaságát maga kezelje, hogy a lelkész neje költséges és fényűzésről tanuskodó ruhában járjon és hogy a lelkész állomását egy év eltelté előtt változtassa; egyúttal meghagyja, hogy minden lelkész és minden tanító évenként szent György napja előtt leköszönni és ha nem marasztalják, elmenni köteles, hogy minden lelkész papi ruhát viseljen (nehogy suszternek nézze, ki nem ismeri, sic!), hogy az ifjúság a délutáni isteni tisztelet alkalmával a káteban oktatást nyerjen és hogy minden gyűlésre két vagy több világi ember is meghivassék (Szentkereszti 313—315 l.). Ezen rendelet elébb 1706 február 25-én kis gyűlésben, majd Pilarik István selmeczi lelkész superintendens véleménye is beérkezvén 1706 április 21-én a rendes esperességi gyűlésben Csetneken beható tárgyalás alá vétetett, mikor is Lányi Pál és más világi ember indítványától¹⁾ eltérőleg kimondatott, hogy a lelkész és tanító marasztalásáról szóló (5.) pont a hazai és külföldi egyetemek (intézetek) véleménye szerint is sérelmes újítás lévén, a rendelet ezen pontja el nem fogadtatik, de a többiben az ev. rendek intézkedései megerősítetnek (Szentkereszti 319 l.). Ezen közgyűlés tudomásul vette

¹⁾ A világiak t. i. a rendelet teljes elfogadása és foganatosítása mellett kardoskodtak.

azt is, hogy a kiküldött biztosság 1706 április 18-án Polomkán az evang. lakosságnak új templom, paplak és iskola számára helyet jelölt ki, miután a róm. katolikusok ezen községben többségben voltak és így a meglévő templomot joggal igényelték. Ugyanakkor májusban: áldozó csütörtök, júniusban: Péter Pál, júliusban: Mária Magdolna és augusztusban Bertalan napja jelöltetett ki bűjtnapul (Szentkereszti 319—320).

A henckői egyház eddigelé a kis-veszverési plébániához tartozott, 1706 elején azonban b. Andrassy István által A.-Sajóhoz — és nem N.-Veszveréshez, hová régente tartozott — csatoltatott, mibe az esperesség beléegyezett ugyan (főképp azért, mert ekkép ezen egyház is visszaszereztetett), de a földesúr illetén beavatkozását nem igen szívesen tűrte (Szentkereszti 316 l.).

A szövetkezett rendek fenti rendeletéhez képest 1706 április 21-én általános egyházlátogatás rendeltetett el, melyet Bodovinus András superintendens, Pixiades György jegyző és Török Miklós világi kiküldött kíséretében 1706 május 3-ik és következő napjain a csetneki, ochtinai, nagyszlabosi, restéri, geczeli, kobelári, dobsinai, felső-sajói, oláhpataki, alsó-sajói, veszverési, betléri, rozsnói egyházakban majd 1707-ben a jolsvai, chisnói, vizesréti, rőczei, hosszúrési, ratkói, kövii, süvetei, rozlosnai, ribniki, budikfalvai, pádári, derencseni, kietei, baradnai, bisztrói, rákosi és szirkí egyházakban fogantatosított (Peczeli 232—236, 300—338. l.). Az esperesség tehát ez időt már 31 anyaegyházból állott.

1706 május 3-án baj volt a betléri egyházban, melyet b. Andrassy Pál egyszerre üldözni kezdett, ő t. i. ismételte azt, a mit 3 évvel az előtt tett, midőn 4 tekintélyesebb betléri lakost Dernőre magához hivatott és miután ezek mi rosszat sem gyanítva megjelentek, a krasznahorkaváraljai vár tömlöcébe hurcoltatta őket, kijelentvén, hogy addig szabadon nem bocsáttatja, míg az ev. lelkeszt Betlérből el nem űzik. Az esperesség ennek hírére rögtön összefutott és egy panaszlevéllel a szövetkezett rendek tanácsához Egerbe küldte Dobóczy Jánost (Szentkereszti 329—330, Peczeli 313 l.). Valószínű, hogy Dobóczy János küldetése nem maradt eredménytelen, mert hiszen ez időt alig volt egy róm. kath. lélek Betléren és fel sem tehető, hogy az igazságos kormány ily erőszakos eljárást behúnyt szemmel nézett volna.¹⁾

Az 1707 április 27-én Csetneken tartott gyűlésen már

¹⁾ Képzeltetni, mily kellemes helyzetben találta Hrebenda Tóbiás betléri lelkeszt az 1706 május 10-én megejtett egyházlátogatás; egyházába egy róm. kath. plébános (sacrificulus) mint veréb az elfoglalandó fecskéfészekre lesett, a tizedet a földesúr foglalta el és hívei a 4 fogoly kiszabadulása érdekében a legnagyobb kísértetben voltak!

35 lelkészt és több világi urat találunk jelen és utóbbiak közül Lányi Pál a (most először?) külön felesketett tanácsba (consistoriumba) is bevásztatott; ezen tanács tagjai voltak: Bodovinus András superintendens, Sexti András alesperes¹⁾, Pixiades György jegyző, Fabriczi János lelkész és Lányi Pál (Szentkereszti 337—338. l.).

A gömöri ág. hitv. ev. esperesség a hódolati esküt 1707 július 11-én Jolsván tette le, mely aztán egész terjedelmében a jegyzőkönyvbe iratott (Szentkereszti 341—342 l.). Nevezetes, hogy mennyire tiszteletben tartotta a róm. kath. fejedelem az evangélikusok jogait, nemcsak hogy vallását, melyhez pedig buzgón ragaszkodott, a többi hitfelekezetek rovására semmiféle előnyben nem részesítette, hanem saját költségén evang. udvari káplánt is tartott. Ilyen volt 1707 augusztus 27-ke körül Ács Mihály Rozsnyón, ki az udvari pénztárból 100 ft évi fizetést húzott (ex aula serenissimi principis). Az imént mondott napon határozatba ment, hogy a superintendens intse és ha kell kényszerítse az egyesülésre a kishontiakat (Szentkereszti 344 és 345 l.).

Rozsnyón a magyar és német egyház közt folyton folyvást tartott a viszály; 1707 szeptember 18-án itt gyűlés is tartatott, melyen kimondatott, hogy tisztességes magyar egyén temetése két prédikációval és úgy menjen végbe, hogy a német lelkész a halottasház előtt, a magyar pedig a templomban tartja szónoklatát; ha tisztességes német a halott, a magyar lelkész szónokol a ház előtt, a német pedig a templomban; ha magyar halottat kísérenk, a magyar lelkész megy jobbra vagy a többi két lelkész közt, ha németet kísérenk a német lelkészé a megtisztelő hely; a régi egyházi (anya)könyv (liber vetus ecclesiasticus) a magyar templomban őrizendő, de a német lakosságnak is kell abból bármikor értesítést adni és végül, hogy a német templom a tót lakosságnak is nyitva álljon (Szentkereszti 346—349 l.). Ezzel a visszavonás még koránt sem ért véget. 1707 december 14-én Csetneken 6 tallérral (és nem mint hazai törvények értelmében kellett volna 100 forinttal) lett büntetve Unbehaun Mihály német lelkész, ki Hegyfalussy György magyar lelkészt azért, mert Jeszenszky János német nejét temetni merészelte és a stólat is felvette, rágalmazta (Szentkereszti 350—352 l.) és így történt az 1708-ban is, mikor — április 24-én Jolsván — elmondattott, hogy Missovitz Mihály német tanító Oszlánszky Ferencz magyar kántor ellen még a tanuló

¹⁾ Sexti András alig töltött Szlaboson néhány hónapot, midőn az 1706 elején elhunyt Sartori Illést jolsvai lelkész helyére meghívást kapott, melyet az esperesség 1706 február 3-án kiadott engedélyével el is fogadott „nullam regulam esse quam non exceptio torsit!“ (Szentkereszti 317 l.).

ifjúságot is feltűzelte és hogy Hegyfalussy György a németek jogait tiszteletben épen nem tartotta (Szentkeresztí 357—358 l.).

Miután Bodovinus András elhunyt és temetése 1708 március 16-án Mariássy Pál gömőri alispán és sok más világi és egyházi férfiú részvéte mellett nagy pompával (3 prédikációval) ment végbe, már az 1708 április 24-én Jolsván tartott közgyűlést megelőzőleg minden intézkedést megtettek, hogy az elhunyt helyét új választással töltsék be. Zabeler Jakab bártfai superintendens véleményét kikérték, a szövetkezett rendek tanácsát és a kishonti esperességet értesítették. A fejedelmi tanácsosok és pedig Petrőczy István, Zay Lőrincz, Kajali Pál, Ottlik György, Bibethy Pál, Izdenczy Márton, Jánoki Zsigmond, Gerhard György, Radványi János, Okolicsányi Mihály és Csemeczky Péter 1708 május 24-én Egerben kelt levelökben (Szentkeresztí 366—367 l.) a Kassáról Rozsnyóra hívott Saárossy János lelkészt ajánlották, miért is őt Sexti András jolsvai, Paulini György tiszolci és Makovini János restéri lelkészek mellett 1708 augusztus 14 én Jolsván első helyen kandidáltak és ugyanazon napon nagy szótöbbséggel superintendensnek meg is választották. (Szentkeresztí 353 és 373 l.).

Saárossy János tulajdonképen rozsnyói magyar lelkész volt és miután mint superintendens a német lelkésznek alárendelve nem lehetett, az élelmes rozsnyói németség ezen ügy segített, hogy szintén meghitta lelkészének, kikötötte azonban, hogy azért külön lelkészt meghívni és tartani mindig joga lészen. (Szentkeresztí 373 l.). Mindannak dacára a zavar Rozsnyón tovább tartott, a németség az elsősegről lemondani nem akart, úgy hogy végre 1709 junius 12-én egy nagy nehezen sikerült egyességben kellett kimondani, hogy a különféle nemzetiségek bármely lelkész szolgálatait igénybe vehetik (Sexti Schmal 11—14 l.).

A felsőmagyarországi ág. hitv. ev. egyháznak 1708-ban már Szirmay Miklós személyében külön elnöke, felügyelője volt, kivel minden udvari rendelet közöltetett (Szentkeresztí 374 l.) és ki hitfelekezetünk érdekeit a fejedelmi tanácsban is képviselte.¹⁾

Saárossy János már az 1709-ik év elején elhalálozván az új választásra nézve minden intézkedés megtörtént és az 1709 április 29-én Jolsván a kishontiakkal közösen tartott esperességi gyűlésen Sexti András jolsvai, Paulini György tiszolci, Pelsőczy Márton rozsnyói és Antoni Sámuel csetneki lelkész jelöltetett ki, kik közül 1709 junius 2-án Rozsnyón kellett volna superintendenst választani (Szentkeresztí 385 l.). Azonban időközben Zabeler Jakab elhunyt, Gömör megyét

¹⁾ Kár, hogy az egyes superintendenciák történetét nem ismerjük, különben, úgy hiszem, ki lehetne mutatni, hogy az egyetemes felügyelői állás nem Mária Terézia, hanem II. Rákóczy Ferencz uralkodása alatt vette kezdetét.

pedig a császári katonaság árasztotta el, a szövetkezett rendek nem Gömörben, hanem Bártfán vagy Szebenben kívántak választani, mi ellen esperességünk 1709 május 30-án kelt feliratában hangosan tiltakozott és pedig nemcsak azért, mert ez idétt a jövő menő cs. hadak és a pestis miatt egyik faluból a másikba utazni is veszélylyel járt, hanem és főképp azért is, mert esperességünk a jogot melynél fogva magának külön superintendenst választhatott, elvitázhatlannak tekintette (Sexti Schmal 1—4 l.). Miután ezen felirat mit sem használt, az esperesség a felsőmagyarországi ev. rendek (consistorii aug. ev. praesides et assessores) által 1709 szeptember 12-ére Szebenbe kiírt gyűlésre Fabriczi János lelkészt és Szentiványi Mátyást küldte, kiknek jelenlétében Antoni Sámuel csetneki lelkész nagy szótöbbséggel superintendensnek választatott, mire esperességünk is belenyugodott és a megválasztottat 1709 szeptember 24-én Köviben megerősítette és beiktatta (Sexti Schmal 8—10 l.).

Majd 1709 október 24-én Jolsván a külföldi udvaroknál követségben járt báró Helmbach részére a gömöri esperesség még 300 ftot gyűjtött a maga körében, de aztán vége szakadt a dícsőségnak. Magyarország ismét a császár kezébe került és 1705 november 5-étől 1711 január 29-ik napjáig a hadviselés elnyomatás és pestis miatt esperességi gyűlést sem lehetett tartani.

C) Az esperesség szervezete, igazgatása.

Ha valahol úgy Gömörben köszönünk nagy vívmányokat a Rákóczy-féle felkelésben ontott vérnek. Miután esperességünk meghajolt a kor szabadelvű szelleme előtt és tétovázás nélkül szakított múltjával, rohamosan haladt a tökéletesség felé, miben az igazságos és a szó legszorosabb értelmében szabadelvű kormány mindenekben elősegítette és a túlzásokba való eséstől megóvta. A protestáns elv csak e korban kezdett alkalmazást nyerni, az ág. hitv. ev. egyház csak e korszakban volt igazán szabad és a többi egyházzal teljesen egyenjogú. E tekintetben ma sem jutottunk oda, hol II. Rákóczy Ferenc idejében voltunk és azon szemrehányás sem ért akkor bennünket, hogy mint 1570—1596 és 1622—1645-ig történt, szabadságunkat és hatalmunkat más hitűek elnyomására, kiirtására használtuk volna.

Az esperesség szervezetét tekintve mindenekelőtt kiemelendő, hogy e korszakban a világiak joga az egyházban teljes elismerést nyert, 1704 óta már nemcsak a lelkész, hanem a világi is székkal és szavazattal bírt úgy az egyes egyházakban, mint az esperességi gyűlésekben. Hogy mennyire új és szokatlan lehetett az egyházkormányzati jognak ezen kiter-

jesztése, már abból is kitűnik, hogy 1704-ben még a lelkészek külön és a világiak is külön tanácskoztak és szavaztak; kevésbé mult, hogy a két kamarális rendszernek egy neme nem honosult meg. Az egyszer kényszerűségből, számításból vagy jó tapintatból átengedett jogot később mindinkább kiterjesztették és végre a világiakat is az egyház és esperesség jogosult tagjainak tekintették, kik ezentúl minden gyűlésben részt vettek és a lelkész mellé választott tisztviselők által az egyházak és az esperesség kormányzatát is kezökben tartották. Így történt, hogy 1707-ben Lányi Pál rozsnyói lakost az esperességi tanácsba is beválasztották és hogy Rozsnyón 1709 körül úgy a magyar mint a német egyháznak Lakatos András és Lányi Pál személyében külön — világi — felügyelője volt (Sexti Schmal 12—14). A fejedelem az elnyomott vallásszabadság visszaállítását is célul tűzte ki, de a mellett minden törekvése oda irányult, hogy a felekezetek közötti surlódásoknak békés úton vegye elejét és miután a többé kevésbé elfogult és uralomra törekvő lelkészek mérséklésére a világi befolyást használta fel, célt is ért, mi által alapját vetette meg a tolerantinak és egyenjogúságnak, mely aztán 1711—1781-ig teljesen eltörültetvén az 1868. 53. t.-c. által sem volt egészen visszavarázsolható.¹⁾

Második körülmény, mely szintén figyelmet érdemel, hogy az egyház megszűnt állam lenni az államban, amennyiben az államhatalom felügyelete alá jutott, de a nélkül, hogy önkormányzati jogát elvesztette volna. Így pl. az egyházak visszaállítása nem mint az előtt maga az esperesség által erőszakkal és fegyveres kézzel „az erősebb hatalmával“, hanem a kormány által egy minden érdeket képviselő biztosság közvetítésével történt. Az ág. hitv. ev. egyház a szövetszert rendek tanácsában kellően képviselve volt és e képviselők a róm. kath. püspökökkel és kálvinhitű főemberekkel egyenjogúak voltak és baj esetében akartak is, tudtak is segíteni; másrészt esperességünk a kormány intézkedéseit a protestáns autonómia alapján elbírálta és bontóké alá vette, így az 1706 február 16-án kelt rendeletet nemcsak tárgyalta, de — mint láttuk — némely részét határozottan el is vetette.

Az esperesség szervezete e korszakban tehát lényeges változást szenvedett:

1. a rendes esperességi gyűlés úgy mint az előtt György és Mihály napja körül tartatott, a rendkívüli pedig

¹⁾ Az 1706 február 16-án a szövetszert rendek tanácsa által kiadott rendelet egyenesen meghagyja, hogy a világiak úgy a gyűlésekben, mint a lelkészek megvizsgálásában részt vegyenek. Kérdés: nem volt-e az más esperességben már régebben behozva? nem szólt-e ezen rendelet csupán és kizárólag a gömöri esperességnek, hol — mint láttuk — 1704-ig majdnem teljes hierarchiát találunk?

ha szükségesnek mutatkozott. — Ezen gyűlést rendszerint a superintendens hívta össze; szókkal és szavazattal jelen lehetett: a superintendens és a többi tisztviselő, minden lelkész, minden nemes embér (mint született egyházi pártfogó) és az egyes egyházak képviselője (a bíró vagy más kiküldött); a gyűlés hatásköre úgy mint az előtt, hatósági és bírósági tekintetben korlátlan és teljes volt úgy, hogy határozatait többé felebbezni és megmásíttatni nem lehetett¹⁾;

2. az esperességi tanács (consistorium) 1707-ben 5 meghitelt tagból állott, a közgyűlés határozatait végrehajtotta és úgy hatósági mint bírósági tekintetben az u. n. kisgyűlés²⁾ hatáskörével bírt, melynek határozatait azonban a közgyűlés meg is másíthatta;

3. a superintendensre az esperes teendőin felül csupán a lelkészek felszentelése és idővel a kishonti egyházak felügyelete hárult, máskülönben gömöri superintendens, illetőleg esperes maradt. Tény, hogy 1707 augusztus 22-ig a kishonti egyházakban semmiféle és ezentúl is csak igen kevés befolyása volt, tény továbbá az is, hogy a hevesnánási egyház csak 1709-ben, a borsod-arnóti csak 1709 körül és a szirma-bessenyi csak 1720 körül lépett a gömöri ág. hitv. ev. esperesség kebelébe³⁾ a többi egyházak pedig más superintendensek alatt állottak és végül tény az is, hogy Gömörben — és a fennebb elsorolt egyházakban — a superintendens külön hatóságot nem képezett, oldala mellett sem valami külön tanács sem a kerületi gyűlés nem létezett; a Szepeségen, Sárosban és más megyében pedig más superintendensek működtek⁴⁾. Ily körülmények közt nem érttem, hogy lehet a

¹⁾ Igaz ugyan, hogy Unbehaun Mihály rozsnyói német lelkész az esperesség 1707 december 14-én kelt büntető határozatát a fejedelmi udvarhoz felebbezte, de ezen eljárása nemcsak előre is helytelennek mondatott és megrovás alá esett, hanem jóllehet panasza felsőbb helyen alaposnak találtatott, hívei még is megfizették érte a 3 aranyat, melyben őt az esperesség elmarasztalta (Szentkereszti 350—352 l.).

Az esperességi gyűlés ilyen hatásköre mellett a superintendens csak esperesnek képzelhető és így abból is világos, hogy a tiszai superintendencia akkor még nem létezett.

²⁾ A kisgyűlés alatt rögtönzött közgyűlés, értekezlet, tanácskozmány értendő, mely nem annyira határozni, mint inkább véleményt adni, javaslatot tenni van hivatva.

³⁾ Ezen egyházak aztán úgy, mint hajdan a Tornamegyében fekvő hárskúti, a gömöri esperességhez tartoztak és csak mint ilyenek voltak a gömöri superintendensnek alárendelve. (Igy pl. a hevesnánási egyházzól „1709 május 30-án Jolsván“ kelet alatt jegyzőkönyvbe iratott: „3. hac occasione venerabili contubernio innotuit ecclesia Nanasiensis in comitatu Hevesiensi nostrae confessioni evangelica addicta (Szentkereszti 392 l.). Több hevesi-, szolnoki-, borsódi-, nógrádi- egyház pedig 1741-ig a gömöri esperességhez nem tartozott és így nem értem, hogy lehet állítani, mikép Bodovini András vagy Saárossy János ezen megyék számára is superintendensnek választatott!

⁴⁾ Bodovinus A. és Saárossy J. tehát tisztán pusztán gömöri illetőleg gömör-kishonti superintendensek voltak.

tiszai ág. hitv. ev. superintendensek sorát Bodovinus Andrással megkezdeni, holott egyrészt úgy a Szepességen mint a tiszai kerület más megyéiben már régebben — 1610 óta — voltak superintendensek és pl. Zabeler Jakab úgy 1699-ben mint 1709-ben „bártfai lelkésznek és több megye (Sáros, Zemplén, Abauj. Szepes) superintendensének írta magát (Szentkereszti 166 l. Sexti Schmal. 1—2 l.), másrészt a tiszai kerület szervezése és az első tiszai superintendens választása csak 1741-ben történt;

4. az esperesség többi eddig is alkalmazott tisztviselőihez még egy aljegyző és egy pénztárnok (fiscalis) járult.¹⁾ Bodovinus András mint superintendens is gömöri esperes maradt, míg Saárossy János idejében Sexti András jolsvai lelkész viselte ezen évenként választás alá eső hivatalát;

5. az egyes lelkészek e korszakban első, de nem kizárólagos tagjai voltak az esperességnek és egyházuk kormányzatát is a hívek többségével megosztani kényszerültek; tekintélyök azonban ez által csak gyarapodott, amennyiben a hívek már most nem parancsoló uraikat, hanem vezetőiket látták bennük és a nép a tudtával és beleegyezésével is hozott határozatoknak sokkal jobban felelt meg, mint az előtt, mikor a lelkész nem a többség véleményére, hanem a „hagyom és parancsolom“-féle indokra támaszkodott. A lelkész különben élethosszigan választatott és özvegyének a fizetés negyed-része biztosított (Szentkereszti 319 és 385 l.);

6. a hívek rendszerint képviselő útján gyakorolták jogaikat az egyházban; ott hol, mint pl. Dobsinán, az egész lakosság ev. hitű volt, az egyházi hatóságot az évenként szabadon választott városi előljáróság, illetve annak feje a városi bíró kezelte és így történt, hogy a bíró a legújabb időkig egyszersmind egyházi felügyelő, a városi gazda (Vormund) pedig egyszersmind egyházi gondnok (pénztárnok) volt, míg a mai presbyterium (egyházi tanács) jogait a György napján egybegyűlt közgyűlés (Georgitag)²⁾ gyakorolta; hol azonban az előljáróság más hiten volt vagy részben más hitűeknek is köszönte hivatalát, ott az egyházi hatóságot a hívek közgyűlése és a többség által választott felügyelő (egyházfi) gyakorolta. Így történt pl. Rozsnyón, hol nemcsak azért, mert a városi tanács az idétt jó részben róm. kath. volt, hanem azért is, mert a magyar és német lakosság féltékenyen őrizte külön állását és egyesülésről hallani sem akart; külön

¹⁾ Első pénztárnok volt Zsirko Jakab szlabosi lelkész 1708 óta, ez előtt a pénztárt is az esperes kezelte.

²⁾ Ezen közgyűlésen a városi közönség minden nagykorú férfitagja megjelenhetett és befolyását úgy az akkor megejtett tisztújításnál mint a világi dolgokkal (számadás tétellel stb.) vagy ezen tárgyalt egyházi ügyek elintézésénél érvényesíthette.

gyűlésezés és külön képviselőt vált szükségessé. — Hogy a nemes ember született egyházi pártfogónak tekintett és mint ilyen egyházának és az esperességnek külön jogosult tagja volt, már fennebb említettem.

Az alapot, melyen egyháznak kormányzata most nyugszik, e korszakban vetették meg, az ezentúl bekövetkezett üldözéssel és jogfosztással már nemcsak a békeszerető lelkes, hanem a harcedzett, befolyását a megye gyűlésen úgy mint az országgyűlésen érvényesíteni képes világi ember is szembe szállott és az autonomia alapján hozott határozatnak többé nemcsak az ördöggel, pokollal és más elhasznált dologgal fenyegető lelkes, hanem a hívek józan többsége is szerzett érvényt. És miután ezen alapot a II. Rákóczy Ferenc-féle felkelés teremtette, annak köszönjük azt is, hogy a hitújítás gyönyörű épülete 1711—1781 mikor azt a csendes üldözés láthatlan keze támadta és aláásta, össze nem omlott!

D) A közoktatás.

Esperességünk az iskolák ügyét e korszakban sem hanyagolta el és miután a lelkeszi hatalom a tanítóval szemben csökkent és utóbbi már most a világiak támogatására is számíthatott, a tanítói állás régi alárendeltségéből kivetkőzött, önállóbb és függetlenebb lett.

Legnevezetesebb iskolák voltak a korszakban: Rozsnyón, S.-Gömörön, Dobsinán, Csetneken és Jolsván; de azonkívül minden falunak is volt tanítója kinek az esperes (superintendens) igen zokon vette, ha „kevés“ (nagyobb) tanítványa volt. Így történt pl. Restéren, hol az egyházlátogató superintendens 1706 május 5-én üres iskolát talált, „miután a tanító inkább az iskolán kívül volt elfoglalva (quod magis extra quam intra scholam haereat, Peceli 304 l.) és így deákja nem is lehetett¹⁾; mely okból a lelkésznek meghagyatott, hogy hetenként legalább kétszer nézzen be az iskolába. Hasonló történt 1707 november 10-én Budikfalván, hol azonban a hívek dorgáltattak meg azért, hogy nem kedvelték a tudományt (Peceli 330 l.); — Dobsinán 1706 május 8-án két nagy tanteremből és a tanító — rector — számára épült külön

¹⁾ A superintendens t. i. úgy gondolkozott: a jó tanítót falu helyen is felkeresi az ifjúság, következőleg csak hanyag és rossz tanító, kinek tanítványa nincsen!

²⁾ A rector t. i. az elemi oktatásra csak felügyelt, míg tiszte a közép és magasabb tárgyak előadása volt. Ezen előadás a régente is „alumnius“ nevezet alatt előforduló külön helyiségben történt, hol bármely korú egyén személyes érettsége és képességéhez mért kiképzésben részesült; ezen alumniusból fejlődött kedvező körülmények között — dotatiók és más anyagi támogatás következtében — a gymnásium, lyceum és collegium.

helyiségből²⁾ állott az iskola, melyben a megtartott theologiai és grammaticai vizsga kitűnően sikerült (Peceli 309 - 310 l.).

Jolsván 1707 február 9-én a két tanító (Fabry András és Belicza Mátyás) szintén szép előmenetelt mutatott el, ugyan akkor Chisno és Lubenyik községe intésben részesült, hogy a Homonnay Mária¹⁾ által a jolsvai iskolának hagyományozott malomjogot 3 év óta magok élvezték (Peceli 314—316, 321 l.).

A kérdésre: mit és hogy tanítottak ez időtt az iskolában? egy Missovitz Mihály rozsnói tanító által 1707-ben színre hozott „vigjáték“ válaszol, mely mellett: 5 nagyobb deák, 9 szónok, 14 fiatal szónok, 8 költő, 8 syntaxista, 7 fiatal syntaxista és 49 grammatista és principista működött közre (Klein Nachrichten II. kötet 132—134 l. 1789 Lipsén Budán), mely adatokból az is kitűnik, hogy a rozsnói iskola ez időben ugyancsak népes lehetett!

Figyelmet érdemel a „nagyok osztálya,“ mely már tisztán magasabb (egyetemi) tárgyakat tanult és melyből vagy lelkészt vagy tanítót nyert közvetlenül az esperesség: Fabiani János mint Sartori Ilés csetneki tanítónak ilyen „nagy deákja“ 1703-ban Hosszúrétre lelkésznek, Belicza Mátyás pedig szintén mint „nagy deák“ 1707-ben Jolsvára kántornak hivatott meg (Szentkereszi 234—235, Peceli 316—318 l.).

Végül említésre méltó, hogy esperességünk az eperjesi collegiumra is áldozatokat hozott és pl. 1708 augusztus 14-én ezen intézet javára nagyobb gyűjtést rendezett (Szentkereszi 374 l.).

E) Vallásosság, erkölcsiség, hit, szokás, miveltségi állapot.

Már fentebb mondtam, hogy esperességünk multjával szakított és óriási lépésekkel haladt előre. Ezen haladást a közerkölcsiség terén is észlelhetni, a közbiztonság a folytonos harc és háború dacára jó lábon állott és az igazságszolgáltatás is jó kezekben volt. Midőn Galovicz János rozsnói deák 1705-ben az iskolából a táborba indult, Rimaszombat területén lovat lopott és rajta kapták, nemcsak elzáratták, de élete is veszélyben forgott²⁾, mi ha tekintetbe vesszük, hogy ez forradalomban és egy, a táborba készülõ huszárral történt: mindenesetre jó bizonyíték!

¹⁾ Utolsó felemlítése a nagy névnek akkor történt, ezentúl a hálás utókor Homonnay Mária emlékét megőrizni sem tartotta érdemesnek!

²⁾ Nevezetes e mellett az is, hogy az elfogott deák anyja az esperesnél könyörgött segítségért, mire Klivini István jolsvai tanító rögtön utasított, hogy írjon Kajali Pál gácsi parancsnokhoz és az ifjút jó erkölcsi életére, tudományos képzettségére való tekintettel és mert remélhető, hogy belőle még hasznos honpolgár válhatik, pártfogásába ajánlja (Csetneken 1705 október 3-án Szentkereszi 304 l.).

A hatodik parancsolattal még mindig ezer baja volt az egyháznak, de lassanként e tekintetben is korszerűbb nézetek honosultak meg. Míg pl. Stuhar Katalin csábítóját Juhász Márton 1704-ben Fáy István murányi várkapitány közbenjárása dacára azért, mert az elcsábított leányt elvenni vonakodott, újból és újból börtönbe vetették (Szentkereszti 268 l.), addig Szivós alias Remenik Sámuel 1708-ban csupán arra kötelezték, hogy az elcsábított nőnek kellő nászajándékot adjon, a gyermeket magáénak ismerje és nagykorúságáig elartsa (Szentkereszti 370—371 l.). E korszak elején tehát a csábító az elcsábított nővel való házasságra kényszerítettet, mitől később eltértek ugyan, de azért még minden efféle eset szigorú fenyítéssel sújtatott. Így rákosi születésű Katalin, a ki 1709-ben negyedízből esett meg, 3 vasárnapon át pellengrére állni és a megbántott egyházat nyilvánosan megkövetni kényszerült (Sexti Schmal. 16 l.).

Hasonló haladás mutatkozik e korszakban az eljegyzés elbírálása körül. Özv. Csisko szül. Purtz Sónia 1704-ben Pocsabay Illésnek adott házassági ígéretét visszavonván 7 arannyal fenyítettet ugyan, de új házasság kötésétől már el nem tiltatott. (Szentkereszti 239—240 l.)

A házasság felbontását következő esetekben engedték meg:

1. Runay szül. Kovácsi Borbála bejei lakos 12 héttel az esküvő után mástól teherben találtatván és gyermekét megfojtván, halálra ítéltetett. Jóllehet Gyöngyössy István gömöri alispán közbenjárására kegyelmet nyert, az elválásnak férje István alias Runay János kérelmére 1704 május 1-én Csetneken mégis hely adatott¹⁾ (Szentkereszti 243 l.).

2. Csertók Márton pádári lakos neje Fodor Katalin (Balogról) 7 hét múlva az esküvő után mástól teherben találtatván, házassága 1707 ápril 27-én Csetneken szintén felbontatott (Szentkereszti 339, 340 l.);

3. Vaszil Dorottya polomkai lakos Polak Mátyás nevű férjétől 10 éven át hűtlenül elhagyatott; a hűtlen házastárs aztán Polomkán, Chisnón és Hosszúrétén a szószékről kötelességére utasított és miután 15 nap alatt sem jelent meg, az elválást 1709 november 5-én kimondották (Sexti Schmal. 17 l.).

Megjegyzendő, hogy az esperesség úgy az eljegyzés mint a házasság felbontására vonatkozó ítéleteit nem, mint a 17-ik században, a hazai törvényekre, hanem Carpov, Brochmann, Balduin, Bachmann és más szerzők szabályaira alapította.

¹⁾ Ezen ítélet Carpov „egyházi jog“ 2 könyv, XI. cím. 190. meghatározása alapján hozatott.

A vásár- és ünnepnap munkát ez időt már nem tekintették oly bűnténynek így pl. 1707 április 27-én kimondatott, hogy a vasgyárakban vásár- és ünnepnapon is dolgozhatnak, de a fuvarozás be- és kifelé még tilos volt. (Szentkereszti 338 l.).

Az ág. hitvallás tisztaságára e korszakban is nagy súlyt helyeztek. Midőn Kafalides Sámuel Rozsnyóra német lelkésznek hivatott meg és róla Pelsőczy Márton rozsnyói magyar lelkész azt állította, hogy mert Halleban tanult, a pietismusban tévelyeg, Bodovini András superintendens, Sexti András alesperes, Pixiades György jegyző, Csoklicz Jeremiás és Bahil Lőrincz lelkészek a gyanúsított hitjelöltet 1705 július 8-án Csetneken Englmajer István rozsnyói főbíró és más német urak jelenlétében szigorú vizsgálat alá vonták, de midőn tiszta hitűnek találták, felszentelésével Pelsőczy Márton tiltakozása ellenére egy percig sem késtek (Szentkereszti 292—293 l.).

Említésre méltó, hogy az 1706 április 21-én Csetneken tartott gyűlés (10 határozat) óta az egyházkező nők avatása többé nem a templom küszöbénél, mint eddig, hanem az oltár előtt történt, de a becselének avatása ezentúl is az ajtófélfelben ment végbe (exceptis inhonestis, Szentkereszti 320 l.).

Ratkón 1707 november 16-án az egyház látogatása alkalmával elrendeltetett, hogy minden születési, esketési és halálzási eset a tanúk, szülők és idő pontos megjelölésével az anyakönyvbe irandó (institutum est . . . ut omnes . . . im matriculentur, Peceli 232 l.): miről az esperességi jegyzőkönyvekben eddigelé szó nem volt, jölehet az anyakönyvek vezetése már a 16-ik században is a lelkész egyik főkötelességét képezte.¹⁾

Esperességünk minden ízében magyar volt; a szövetezett rendeknek minden az önkormányzatba nem ütköző intézkedése előtt meghajolt; abba is belenyugodott, hogy Rozsnyón a magyarság emelkedett túlsúlyra; a hódolati esküt, melylyel magát a magyar nemzet javának előmozdítására kötelezte, készséggel tette le; szó nélkül tűrte (1706 május 7-én), hogy a felső-sajói templom oltárát Szent István király, Géza fejedelem és Szent János evangelista (mint Szent István patrónusa) képe díszítse, holott 1707 február 11-én Nagy-Rőcén a pápista képek — imagines monasticae — kidobását rendelte el (Peceli 307—308, 318, 326 l.).

A templomok ékességei közt találtam: 1706-ban az 1702-ben épült rédovai fatemplom oltárán a szent háromság képét,

¹⁾ Az anyakönyvek vezetésére nézve az esperességi szabályok határozott utasítást nem foglalnak ugyan magokban, de azért a legrégebb idő óta az úgynevezett „egyházi könyv” minden egyházban megvolt és gondosan őriztetett. Ha a polgári hatóság igazolta, hogy valaki törvényes ágyból született: bizonyosan ezen egyházi jegyzőkönyv alapján történt.

1707-ben Jolsván a nagy templomban¹⁾ a Megváltó és az apostolok képeit. Hosszúréten több király és püspök képét stb. (Peceli 307—308, 318, 326. l.).

F) A rozsnýói egyház.

Miután a rozsnýói ág. hitv. evang. egyház e korszakban nagy szerepet játszott és viszontagságai a lezajlott felkelést is híven tükrözik vissza, nem lesz érdektelen, ha e korbéli állapotával tüzetesebben is megismerkedünk.

E célból nézzük az 1706 május 10-én megejtett egyházlátogatás jegyzőkönyvét, mely szerint a superintendens a reggeli imádság után a nagy templomban²⁾ oltár elé lépett és a sokaságnak, mely mindkét nemzetiségből nagy számban egybegyűlt, rövid beszédet tartott, aztán megnézte a nagy templomot mely nagy és tágas, öt (abroszokkal bevont) oltárral, 5 kehelylyel, 13 köntőssel 2 mantile, 2 fehér papi köntőssel, szép szószékkel, egy orgonával, egy kőből faragott keresztelő medencével, 4 óncsillárral, 2 fából és egy kőből készült karzattal, egy kápolnához hasonló tágas sekrestyével és jól elhelyezett padokkal volt felszerelve. — A német templomban 3 oltárt, 4 művésziesen festett szószéket, egy pozitívumot, 4 fából készült gyertyatartót, egy aranyozott helyhet (egyik Lányi Pál ajándéka volt), egy ezüst kalánt, 3 cinkannát, 8 aranynyal, selyemmel ékített köntőst és 2 fehér papi köntőst találtak. Kívül harangház állott 3 haranggal (a 4-ik harang a templom fedele alatt volt). Majd az iskola egyes osztályait szemlélték meg és a megtartott vizsgán minden osztály oly szép előmenetelt tanúsított, hogy Missovitz N. tanító (praeceptoris) szorgalma dicsőretre méltónak találtatott.

Azután pedig kimondatott: hogy a lelkészek ezentúl is kötelesek lesznek a betegekért nyilvánosan fohászkodni, valahányszor ez iránt megkerestetnek (quotiescunque requisiti fuerint);

hogy a nagy temetés, vásár- és ünnepnap kivételével, mindig délután menjen végbe;

hogy közönséges temetéshez a tanító az ifjúságnak csak

¹⁾ Jolsván a nagy templom, mely a piacon állott (in circolo locatum) kizárólag az evangélikusoké volt, a taploczai utcában lévő templom a 3—4 róm. kath. család tulajdonát képezte, míg a hradovistei fatemplom (templum ligneum in loco Hradoviste); melyben régi faragványokkal és képekkel díszített oltárt és szószéket talált az egyházlátogató superintendens, az evangélikusok és róm. katolikusok által közösen használtatott, 1707 február 9-én, Peceli 316 - 318 l.

²⁾ „Mely pedig hajdan a németeké volt!” sietett hozzá tenni a jegyző Pixiades György.

egy részét rendelje ki, de a nagy temetésről (mely két szónoklattal történik) egy nagyobb deák (majorennis) és egy tanító se maradjon el;

hogy a magyar embert a magyar lelkész, a németet a német temesse;

hogy a fiú az atyja, a leány az anyja nemzetiségét kövesse és a keresztelest is e szerint vagy a magyar vagy a német lelkész végezze;

hogy a nő férje nemzetiségének felvételére ne kényyszeríttessék és végül

hogy a temetést mindig d. u. 1 órakor kell elvégezni.

A tized egyes polgárok kezében volt, kik azonban megígérték, hogy a lelkészek rendelkezésére bocsátják mihelyt a jezsuiták elűzetnek (jesuitae exire inde cogentur) és a helyzet jobbra fordul (Peceli 314—316 l.).

Nem kevésbé érdekes az 1709 június 12-én kötött egyesítés, melyet Pelsőczy Márton nagysárosi lelkész a rozsnói magyar és német nemzet közt a helyszínén a bártfai superintendens megbízása folytán létesített és melyet az esperesség is 1709 szeptember 25-én Köviben tartott gyűlésében megerősített. Ezen egyesség szerint.

1. mindkét (nemzetbeli) kántor mellé deákok alkalmazandók és pedig úgy, hogy szükség esetében a magyar templom karzatán német deákok is énekeljenek és megfordítva;

2. a kántorok, orgonisták és deákok nemzetiségi különbség és gyűlölködés nélkül teljesen egyforma fizetést húznak;

3. a szokásos évi énekléseket (kántálásokat) a kántor a maga nemzeténél végzi, épen úgy a különös (névnap, lakodalmi és más efféle) énekléseket is, mely utóbbiaknak jövedelme felerészben a kántort felerészben a deákokat illeti;

4. a kántor és orgonista tanítson is az iskolában, ha t. i. arra képes;

5. nagy temetéshez mindkét lelkész lesz hivandó, de a fél szabadságában áll a szertartást nemzetiségére való tekintet nélkül bármely lelkész által végeztetni.

Ezen egyességet Unbehaun Mihály rozsnói német lelkész, Pelsőczy Márton nagysárosi lelkész, Missovitz Mihály rozsnói első tanító, Lányi Pál a rozsnói német egyház felügyelője, Lakatos András a rozsnói magyar egyház felügyelője, Keler Modory János és Ujházy István egyháztalálkozó írták alá és az esperesség oly záradékkal erősítette meg, hogy megszegését az esperességi bírák (mediantibus dominis judicibus contuberni alibus status utriusque) által kiszabandó 50 tallérnyi pénzbírsággal rendelte sújtani, mely bírság $\frac{1}{3}$ részben a bíróságnak, $\frac{1}{3}$ részben a sértett félnek és $\frac{1}{3}$ részben a deákoknak tartatott fenn (Sexti Schmal. 11—14 l.).

IX. KORSZAK.

A gömöri ág. hitv. ev. esperesség küzdelme 1711—1741.

A) *Történelmi áttekintés.*

Magyarország történelme a Rákóczy- forradalom lezajlása után új mederbe lépett. Bécsben nagyvégre bekezdtek látni, hogy a magyar nemzet régi alkotmányos szabadságával elválaszthatlanul összenőtt és attól erőszakos eszközökkel meg nem fosztható. Ez okból megváltoztatták a rendszert és számításukat többé nem a nyílt erőszakra, hanem a nemzet azon jó tulajdonságára alapították, meiyet a költő igen találóan e szavakkal fejezett ki

de ha vele bánni tudnak,
az ingét is od'adja!

és a következés megmutatta, hogy a számítás az 1526 óta mindig egy és ugyanaz maradt, célhoz vezetett! Egy kis hizelgés hatásosabb nálunk a vérpadnál.

A kormány gyeplőit I. József császár elhúnyta után az anya császárné (I. Lipót özvegye Eleonora Magdolna Theresia) majd a volt spanyol király, III. Károly ragadta meg. Utóbbi mindenekelőtt azon volt, hogy a közbékét Magyarországon is helyre állítsa. E célból 1712 április 3-ik napjára Pozsonyba országgyűlést hirdetett, melyet azonban a dühöngő pestis csakhamar szétoszlatozott.

A császárnak fimagzata nem lévén, az 1687-ben megállapított örökösödést a leányágra is ki akarta terjeszteni; ez által akarta a monarchia felosztását megakadályozni és a koronákat a Habsburgháznak biztosítani; ezen cél aztán egész életén át szeméi előtt lebegett, ezen célnak élt és ezen célra hozott mozgásba mindent, a mit csak mozgásba hozni lehetett. A monarchia egyes országai ebbe is beléegyeztek ugyan és az úgy nevezett *pragmatica sanctio* Magyarországon is — 1722/23 évi pozsonyi országgyűlésen az örökös tartományokétól némileg különbözően törvénynyé lett, de a hatalmak hozzájárulását csak nagy áldozatok árán és ismét meg ismét megváltoztatott szerződések által lehetett kieszközölni és e részben minden fáradozás kárba veszett, mert — mint látni fogjuk — szavojai Jenőnek igaza volt midőn a *pragmatica sanctio* legjobb biztosítékául a szinig telt államkincstárt és a nagy hadsereget jelölte meg.

Az 1714/15 évi törvények már világosan mutatják, hogy a császár új elvek szerint akart uralkodni. Az udvar által bőkezűen osztott kegyek, rangemelések és kitüntetések nem tévesztették el hatásukat, a Bécsbe csalogatott magyar főurak és főpapok engedékenyek lettek, a panaszok elnémultak, a címek elkábitották a hiúságot, az itthon elégedetlen nagy

úr ellágyult, ha Bécsben is nagy úrnak nézték és az lassan elfeledtette vele hazáját és a haza alkotmányát. Ily körülmények közt nem csuda, ha az 1714/15 évi törvények a hűtlenségi eseteket szabatosan körülírják és borzasztó büntetésekkel sújtják, ha a közlekedést Rákóczyval és Bercsényivel hűtlenségnek mondják, ha állandó hadsereget hoznak be, ha a zsinattartási jogot a király beléegyezéséhez kötik stb. stb.

A vallás ügye mindinkább mellékes lett. Az 1709 december 12-én I. József által kibocsátott rendeletet, mely az 1703 előtti állapot visszaállítását parancsolta, és a szintén I. József által 1710 november 10-én kiadott rendeletet csakhamar az evangélikusok hátrányára magyarázták. Így történt, hogy az Eleonora Magdolna Theresia császárné által 1711 szeptember 28-án kiadott parancs¹⁾ az erőszakos visszafoglalásokat betiltotta ugyan, de egyúttal azt is kimondta, hogy a netaláni panasz csakis külön-külön nem pedig együttes folyamodványban hozható ő felsége vagy az országgyűlés elé. Az 1713 február 1-én kelt rendelet Keresztély Agost szász herceget és esztergomi érseket már az ev. egyházak megvizsgáltatására is feljogosította, míg az 1714 április 28-án kiadott rendelet az 1681 és 1687 évi elég mostoha törvényeket már csak a béke kedvéért (propter bonum pacis) vette alapul és ahhoz még határozottan tiltotta, hogy az ev. iskolákban a grammaticánál magasabb tárgyakat is tanítsanak, és hogy a nemes ember a környék számára is tartson ev. lelkészt illetőleg, hogy a házi isteni tisztelethez a szomszédokat is bocsássa. Az ev. egyházak articuláris helyeken is a róm. kath. papság felügyelete alá helyeztetek és minden a vallás körül felmerült panasz egy országgyűlésileg kiküldendő bizottsághoz utasított.

Míg Bécsből Európa egyes államaival folytonosan alkudoztak: megújult a török elleni háború, melyben Szavojai Jenő — 1717-ben — Temesvárt, Pancsovát, Újpalánkát és Nándorfehérvárt elfoglalta és miután később Semendria, Orsova és Mehádia is megadta magát, a dicsőséges hadjáratot az 1718 július 21-én kötött passarovici béke zárta be, mely a magyar koronára tetemes földterületet szállított vissza.

Az 1718-ban kiűtött spanyol (szárd és sicíliai) háború bevégzésével illetőleg miután a diplomácia egén feltornyosult fellegek elvonultak: megnyílt Pozsonyban 1722 június 22-én az országgyűlés, mely a pragmatica sanctiot megerősítette, a kir. helytartó tanácsot és a négy kerületi táblát felállította és az elpusztított területek benépesítése, az ipar

¹⁾ Ezen parancs a császárné gr. Illésbázy Miklós és Hunyady László aláírásával jelent meg.

és kereskedés emelése. utak és csatornák építése végett célszerűen intézkedett.

Ez alatt a diplomátia ege ismét beborult és 1724—1727-ig ugyanesak folyt Francia-Angol-Porosz- és Spanyolországgal (Gibraltár, Parma és Toscana miatt) az alkudozás és miután a külhatalmaktól egy kis időre már nem kellett tartani, Magyarországon az 1728 évi országgyűlésen az állandó megadóztatás behozatalával tettek próbát; de a rendek még ellenszegültek és a legközelebbi országgyűlésig követelt $3\frac{1}{2}$ millió forintnyi adó a törvényekből kimaradt.

1729—1737-ig ismét folyt a diplomatiái harc, az angolok Franciaországnak, a spanyolok Ausztriának mondták fel a szövetséget és Parma, Piacenza és egyéb olaszországi német hűbérek miatt ezuttal a német államok is beavatkoztak a bonyodalomba. A hadviselés újból megindult, új meg új szövetségek és engedmények által félbe szakítottatott; a legkisebb ürügy elég volt arra, hogy a nagy nehezen helyre állított béke megzavartassék, a parmai herceg és III. Ágost lengyel király halála új zavarokat támasztott, így tartott ez Mária Terézia trónra léptéig a mikor bebizonyult, hogy a mindenfelől elfogadott és biztosított *pragmatica sanctio*t Európa egy állama sem ismerte el.

Szavojai Jenő halála (1737 július 7-én) nagy csapás volt a monarchiára nézve. Midőn Oroszország megtámadta Törökországot, a fennálló szerződésben kikötött segélyt követelte Ausztriától, melyet ez, 40000 létszámban, ki is állított; de míg az oroszok Ocsakov elfoglalása után győzedelmesen nyomultak elő, addig az osztrák hadsereg Seckendorf, Wallis, Neiperg, Pálffy és más vezérek alatt csapást csapás után szenvedett, Nissa elveszett, a török 1738-ban Mehádiát, Orsovát, Semendriát és Ujpalánkát, 1739-ben pedig Nándorfehérvárt is visszafoglalta, mire gróf Neiperg megkötötte 1739 szeptember 18-án a belgrádi békét, melyet III. Károly 1739 október 2-án erősített meg és mely által Szavojai Jenő minden szerzeménye veszendőbe ment.

A vallás körül fennforgó sérelmek elintézésére kiküldött (pesti, majd pozsonyi) bizottság nagyvögre javaslatával elkészülvén III. Károly, 1723 június 12-én kelt rendeletével egyelőre a „jelen állapot“ fenntartását parancsolta. A kir. helytartótanács törekvéseire majd az 1731 március 21-én kelt császári elhatározás (*resolutio carolina*) rátette a koronát! Ezen elhatározás szerint:

1. a magán istentisztelet az 1681 és 1687 évi törvények alapján kelt rendeletek értelmében bárhol
2. a nyilvános istentisztelet azonban csak articuláris helyeken van megengedve;
3. nem articuláris helyen az ev. családfe és háznépe

szabadon imádkozhatik, de a szomszéd vagy idegen ezen magán istentisztelethez nem bocsátható, az ev. hitv. egyén is a róm. kath. lelkész híve, de magasabb papi illeték — stóla — fizetésére nem kötelezhető;

4. a földesúr valamely az egyházat (vallást) illető változtatást csak ő felségétől előzetesen kieszközölt engedéllyel hozhat be;

5. a superintendentiák területét és számát ő felsége fogja külön folyamodványra meghatározni; egyéb iránt az ev. lelkész a polgári hatóságnak és a keresztelest illetőleg a róm. kath. espereseknek van alárendelve; házassági esetekben mindig a püspökök döntenek és pedig ev. felekre nézve a protestáns egyházjog értelmében, a püspöktől szabad az ügyet az érsekhez felebbezni;

6. az áttérés a polgári hatóságtól megfenyítendő, különösen ha ev. ember a róm. kath. hitre tért és aztán ismét evangélikus lett. minden efféle eset előzetesen ő felsége elé terjesztendő;

7. vegyes házasság csakis róm. kath. plébános előtt köthető;

8. a róm. kath. ünnepek az evangélikusok által is megtartandók és az ev. iparosok a körmenetekben részt venni kötelesek; és

9. a bíró, közhivatalnok és ügyvéd, legyen bár ev. hitű, a szűz Máriára és a szentekre köteles esküdni, de a tanu nem; a mi eddig történt, menjen feledésbe, ezentúl minden háborgatás tilos. akinek panasza van, saját neve alatt adja elő ő felségénél.

Ezen rendelethez, úgy hiszem, nem kell magyarázat. Isten a megmondhatója mennyit szenvedett az *acatholicus* felekezet ezen borzasztó időszakban és elődeink roppant áldozatkészségére, hitbuzgóságára, szívós kietartására volt szükség, hogy a hitújítás műve ezen általános elnyomásnak áldozatául nem esett. emléke is ki nem vezett! Hiszen az 1731 július 15-én kelt rendelet szinte felhívja a róm. kath. földes urakat, hogy a jószágaikon található ev. templomokat foglalják el és az ev. lelkészeket üzzék el, midőn előírja: „ha a földes úr vagy a polgári hatóság egy templomot elfoglalni vagy egy prédikátort elfűzni kívánna: tartozik szándékát a helytartó tanácsnak bejelenteni, honnan az ügy véleményes jelentés kíséretében ő felsége elé terjesztendő; a legfelsőbb elhatározás leérkeztéig pedig a foglalás vagy elmozdítás függőben hagyandó.”

A superintendentiákra nézve megtörtént a felterjesztés, mire a magyar udvari tanács Bécsben 1732 október 21-én kelt határozatával az engedély négy ág. hitv. ev. superintendens megválasztására leérkezett. Ez annál nagyobb baj volt, miután Magyarországon ez időtt tényleg öt törvényesen választott superintendens volt — hivatalban.

Magyarország belefáradt a hosszú küzdelembe, a főnemesség Bécsben a trón fényénél sütkérezett, a köznemesség szegény volt. Isten csudája, hogy népünk kebeléből a szomorú időben az ősi szabadság emléke is ki nem halt.

III Károly a szomorú emlékezetű belgrádi békét nem sokáig élte túl, már 1740 október 20-án elhunyt; utóda Mária Terézia folytatta mit atyja és nagyatyja megkezdett és bizonyára inkább II. Frigyes porosz királyon, mint rajta mult hogy uralkodása alatt az eretnokség teljesen ki nem irtatott.

B) A gömöri ág. hitv. ev. egyház viszontagságai.

A nagy Rákóczy forradalom még teljesen le sem zajlott és esperességünk már is a cs. tábornokok és a rozsnyói jezsuiták erőszakos önkénye alatt szenvedett. 1710-ben semmiféle gyűlést és 1711-ben is csak rendkívülit lehetett tartani és 1711 augusztus 20-án már arról kellett gondolkozni: mikép lehetne legalább a Pálffy János, mint a császár teljes hatalmu megbízottja által a szathmári békekötés alkalmával biztosított — elég sovány — vallásszabadságot a sűrűn kiadott és a jezsuiták által szorgalmasan félremagyarázott császári rendeletek ellenében megtartani? E célból a bécsi udvarnál lévő ügyviselők (Okolicsányi Pál és mások) tüzetes utasítást kaptak, követségök költségeire 100 arany kilátásba helyeztetett. Történt pedig ez különösen azért, mert Rozsnyón 1711 február 13-án minden templom elfoglaltatott és az ev. lakosságnak a magán istentisztelet miatt ezentúl is folytonos zaklatásban volt része és mert ugyanakkor Sexti András is Jolsváról elűzetett (Sexti Schmal. 30 l.)

Miután ezen követség teljesen eredménytelen maradt, az esperesség az 1712 évi pozsonyi országgyűlés elé terjesztette sérelmeit, melyeket Antoni Sámuel csetneki lelkész superintendens, Sexti András Jolsváról elűzött lelkész esperes, Szentmiklóssy István helyettes alispán, Draskóczy Sámuel és Török Miklós táblabírák valamint Szentiványi Mátyás megyei aljegyző aláírásával a gömöri követeknek kiadtak. Ezen sérelmek szerint: 1. az ev. templomok úgy Rozsnyón (a jezsuiták által) mint Jolsván (gr. Koháry István által) elfoglaltattak, a lelkészek és tanítók elűzettek és az ev. lakosság a magán istentisztelettől is eltiltatott; 2. hasonló történt Betlőren és Veszverésen, hol az Andrássy család üldözte az ev. hitet; 3. a rozsnyói és jolsvai ev. lakosságot a róm. kath. szertartásokhoz és körmenetekhez kárpáncozták; 4. a róm. kath. papság az ev. egyházakat is vizsgálni (látogatni) kezdte, míg a földesurak az ev. egyházi hatóságot a fegyelem gyakorlásában gátolták; 5. az evangélikusok az atyáiktól alapított kórházakba sem vétettek fel; 6. a pactatális tized vagy teljesen elfoglaltatott vagy csak igen magas bér fejében engedtetett

át¹⁾; 7. a róm. kath. földesurak az egyházi vagyont elfoglalták és profán célokra használták (Sexti Schmal. 67—71 l.).

Az 1712 évi országgyűlés minden eredmény nélkül szétoszolván az üldözés és jogfosztás tovább folyt, Sexti András számkivetésben hunyt el (Nagy Szlaboson 1713 február 3-án); az 1713 évi május hó 2-án Ratkón tartott esperességi gyűlésen, mikor Fabriczi János kövii lelkész választatott esperesnek, már a veszverési, betléri és rőczei egyházakból elűzött lelkészekről is kellett gondoskodni és újból követküldéshez folyamodni. E célra az egyes egyházakból összesen 100 forint gyűlt be (Sexti Schmal. 40—42 l.). Az esperesség egyházi tagjainak száma ez időt a négy elűzött lelkészszel és a két rozсныói (berzétéi) prédikátorral együtt már csak huszonhét volt.

Az esperesség azonban nem nézte tétlenül a támadásokat, erélyes ellentállást fejtett ki, szívésen ragaszkodott jogaihoz és hangosan követelte sérelmeinek orvoslását. Midőn az esztergomi érsek számára 1713 február 1-én kiadott császári rendeletre támaszkodva Kis János diákon a gömöri ág. hitv. ev. egyházakat megvizsgálni (látogatni) akarta, a csetneki nép — 1714-ben — ellene szegült és a megye, mely akkor történetesen Tornallyán ülésezett és együtt volt, Szilágyi rozсныói jezsuita tiltakozása dacára kimondta, „hogy Kis János látogatása csupán saját egyházaira terjedhet ki, amennyiben a vallásszabadság biztosítva van és az evangélikusoknak saját superintendensük és esperesök van“ (Sexti Schmal. 55 l.). Ezzel ugyan olajat öntöttek a tűzre és Lányi Pál — volt gömöri alispán — meg nem akadályozhatta, hogy Rozсныón a magánistentisztelet is be ne tiltassék és a lelkészek a városból ki ne űzessenek²⁾, de az esperesség nem tágitott és az 1714 augusztus 20-án Kuntaploczán tartott gyűlésen ismét Draskóczy Sámuel alispán bízott meg, hogy az 1712-ben összeírt, ez alkalommal kiegészített sérelmeket a pozsonyi országgyűlés elé terjessze (Sexti Schmal. 66 l.).

Ezen követségek természetesen sok költséggel jártak és miután az esperesség ez időt a roppant nehéz viszonyok súlya alatt majd összeroskadt, határozatba ment 1715 május 8-án Ochtinán, hogy az u. n. cathedraticum, mely zsinati határozatok értelmében kizárólag a superintendensnek járna, egyelőre a követségi költségekre fordítandó, a superintendensnek pedig annak idejében kellő kárpótlás jár, a cathedraticum — mely ezentúl agentiale név alatt is fordul elő —

¹⁾ „E részben különösen a csetneki egyház szenvedett sérelmet, hová mindamellett, hogy az egész város ev. hitű volt, római kath. plébánost akartak behozni és a tizedet annak számára kiadni.“ (latinból).

²⁾ Platan Sámuel német lelkész Mariássy Gábor, Regis (Rey) Márton magyar lelkész pedig Szirmay Tamás házában telepedett le, de békéjük itt Berzétéen sem volt, amennyiben Szilágyi rozсныói jezsuita nem szűnt meg őket itt is zaklatni.

együttal fel is emeltetett úgy, hogy ez többé nem mint az előtt 1 forintot, 50 denárt és 25 denárt, hanem Dobsinán 4 ft, Oláhpatakán 2 ft 60 d., Alsó-Sajón 1 ft, Felső-Sajón 2 ft 60 d., Kobeláron 1 ft 60 d., Geczelen 1 ft 30 d., Restéren 1 ft 80 d., Ochtinán 2 ft 60 d., Nagy-Szlaboson 2 ft 60 d., Csetneken 4 ft, Kuntaploczán 1 ft, Rozlosnán 1 ft 30 d., Sajó-Gömörön 1 ft 84 d., Köviben 4 ft, Ratkón 4 ft, Ribniken 2 ft, Bisztrón 2 ft 60 d., Baradnán 2 ft, Kietén 2 ft, Derencsényben 3 ft, Pádáron 1 ft, és Budikfalván 2 forint 60 denárt tett¹⁾ (Sexti Schmal. 88 l.).

Az 1713 évi október hó 19-től — november hó 8-ik napjáig megejtett egyházlátogatás alkalmával a superintendens Ochtinát, Nagy-Szlabost, Geczelt, Kobelárt, Felső-Sajót, Dobsinát, Oláhpatakát, Alsó-Sajót, Kuntaploczát, Rozlosnát, Sajó-Gömört, Gömör-Panyítot, Pádárt, Budikfalvát, Derencsényt, Kietét, Baradnát, Bisztrót, Ratkót, Ribniket és Kövit, 1714-ben pedig Restét és Csetneket járta be (Antoni Ambrozi 1—32 l.)

Esperességünk az 1714/15 évi országgyűlésen kiküldött bizottsághoz (mely csak 1719 körül előbb Budán majd Pozsonyban ült össze) 1719 november 10-én Köviből Czékus Mártont küldte követül, kinek úti és egyéb költségei fedezésére általános gyűjtést rendelt el, miután az 1681 és 1687 évi állapotot kinyomorta és annak alapján külön utasítást (új sérelmi lajstromot) dolgozott ki. Ezen követtség ismét sok pénzbe (285 forintba) került és jöllehet az 1722 július 15-én Nagy-Szlaboson előterjesztett jelentés szerint is „ezen pénz nem lett hiába kidobva,” jöllehet a kiküldött az egyház ügyét körömszakadtáig védte a magas bizottság előtt és jöllehet Lányi Pál az egyházak sérelmeit az 1722 évi pozsonyi országgyűlésre is fölvitte: ezen sérelmek orvoslása elmaradt és az esperességre a legszomorúbb jövő várt (Sexti Schmal. 96—98, 101—102 l.).

A superintendens 1720-ban ismét egyházlátogatással volt elfoglalva, mely évben Ochtinát, Nagy-Szlabost, Restét, Geczelt, Alsó-Sajót, Oláhpatakát, Dobsinát, Felső-Sajót, Kobelárt, Rozlosnát, Kövit, Ribniket, Budikfalvát, Pádárt, Derencsényt, Kietét, Baradnát, Ratkót, Bisztrót, Csetneket, 1721-ben pedig Szirma-Besenyőt és Arnóthot járta végig, míg Gömör, Gömör-Panyít és Kuntaplocza ez alkalommal vizsgálatlanul maradt (Antoni Ambrozi 33—59 l.).

Roppant előnyül szolgált, hogy a vallás ügye a megye világi urait is érdekelte, mert csak annak köszönhető, hogy a jogfosztás gátra talált, az üldözés nagyobb mérveket nem ölthetett és a jezsuiták törekvései meghiusultak. Gömör vármegyének ennél fogva aránylag véve még kevés oka volt panaszkodni; iskolái édeskeveset törődtek a rendelettel, mely a magasabb tárgyak előadását tiltotta, Sajó-Gömörön,

¹⁾ A „szegény gömör-panyíti egyház” valamint az „elnyomott rozsnói egyház” ez alkalommal kifejezetten illetékmentességben részesült.

Dobsinán, Csetneken és más helyeken bizony a legmagasabb — egyetemi — tárgyakat is tanították; a róm. kath. egyházlátogatást a protestáns nép erőszakkal is meg tudta akadályozni és a rozsnói ev. lakosság vasárnaponként, minden tilalom dacára Berzétére sereglett, hogy ott 1715-ig Platani Sámuel és Rey Márton, ezentúl pedig 1737 március 4-ig csupán Rey Márton ajkáról az isten igéjét hallgassa (Sexti Schmal. 99 l.).

Az 1724 június 13-án Rozlosnán tartott esperességi gyűlés Krman és Schwartz superintendensek átíratáit, melyekben a pietismus üldözéséről volt szó, egyszerűen tudomásul vette, míg 1724 június 17-én Restéren határozatba ment, hogy a lelkész és tanító hiványa az esperesség által irandó, illetőleg megerősítendő és pedig nem csak azért, mert ez más esperességben is így volt, hanem azért is, hogy valamely egyház méltatlant ne válaszszon (Sexti Schmal. 121—122, 125 l.).

1725-ben (február 7-én Nagy-Szlaboson hol Leporini András oláhpatoki lelkész választatott esperesnek) az esperesség már csak 23 tagot számlált (Sexti Schmal. 128—129 l.).

Midőn 1727-ben a róm. kath. diakón ismét ev. egyházaink látogatására készült az esperesség szent György napján Rozlosnán elhatározta, hogy ismét ellentáll és a hazai törvényekhez törik-szakad (tenacissimè) ragaszkodni fog, miután az 1723 június 12-én kiadott császári parancs is a status quo fentartását rendelte el (Sexti Schmal. 152—153 l.).

Midőn a kir. helytartó tanács az 1725 augusztus 18-án kelt császári parancs következtében a megyéket ismét és ismét sürgette, hogy a bitorolt superintendens és esperesi hivatal keletkezése és hatalmi köre tekintetében nyomozást indítsanak és az eredményről jelentést tegyenek, Gömörmegeye 1728 január 12-én Pelsőczön tartott gyűléséből Máriássy Márkust és Mititzki Mihály apátot küldte Csetnekre, kiknek aztán Antoni Sámuel superintendens az elébe tett kérdésekre igen magvas válaszokat adott, kijelentvén, hogy világi hatalommal nem rendelkezik, sem külön díjazásban nem részesül, csupán arra ügyel, hogy az egyházakban rend legyen, a lelkész a szentírás szavai szerint tanítson és erkölcsös életet éljen, — felhozta végül még azt is, hogy a felügyelet, melyet gyakorol, már az 1608 I. t.-c. hozatala előtt is meg volt, hogy e részben csupán a szentíráshoz, a zsinati határozatokhoz és a többség véleményéhez van kötve, más felsőbbséget pedig nem ismer (Sexti Schmal. 157—160).

1728 május 28-án Restéren bejelentette a superintendens, hogy a pozsonyi országgyűlésen Draskóczy Sámuel fogja az esperesség ügyeit képviselni, miért ezt annak idejében díjazni fogják (Sexti Schmal. 166 l.). Az 1731 január 31-én szintén Restéren tartott gyűlésből pedig követség küldetett Bécsbe, melynek az volt feladata, hogy az elnyomott egyházak visszaállítását közvetlenül a trón előtt kérelmezze (Sexti Schmal.

186 l.). Ezen valószínűleg más esperességek által is támogatott kérelemre leérkezett aztán a hírhedt, 1731 március 21-én kelt császári elhatározás (resolutio carolina) melynek kihirdetésekor az esperesség 1731 június 6-án Dobsinán feljajdult, előre látva azt, hogy ezentúl még nagyobb zaklatások várnak reá; de azért el nem csüggedt, hanem rögtön kimondta, hogy midőn egyházainkat majdan róm. kath. papok látogatják csupán „a kereszteleési formulát“ kell az agendából kiférni és bemutatni, egyebekben pedig minden felvilágosítást és választ egyenesen megtagadni (Sexti Schmal. 189 l.).

Jeszenák Pál és követársainak jelentését, mely szerint ő felsége négy ág. hitv. ev. superintendens választásához az engedélyt megadta, az esperesség 1732 október 8-án Ratkón azon kijelentéssel vette tudomásul, hogy miután Antoni Sámuel személyében superintendense van, a választásra semmi gondja (Sexti Schmal. 208 - 209 l.).

A pozsonyi kir. helytartó tanács ezentúl sem pihent; 1733 január 27-én kiadta utasítását, hogy minden — tüzetesen felsorolt — róm. kath. ünnep az evangélikusok által is szigorúan megtartandó és hogy az az ellen vétő nemes a világi hatóságtól 6—25 ftig terjedő pénzbüntetéssel, a nem nemes pedig 12—50 botütéssel sujtandó (Sexti Schmal. 224 - 236 l.). Ezen és más efféle intézkedéssel azonban Gömörben csak néhol tudtak célt érni, oly helyen mint pl. Dobsinán, hol egy két cseléden kívül egy róm. kath. lélek sem találkozott, a lutheránus városi tanács a parancsokat tisztelettel tudomásul vette de azontúl a legkevésbé sem törődött velök. Hogy ennek is elejét vegye, az ellenreformatio arra törekedett, hogy minden városban és helységben róm. kath. plébánia legyen, mely törekvés új meg új égbekiáltó jogfosztások és sérelmek kapcsán különösen Mária Terézia uralkodása Gömörben Balassa Pál apostolkodó főispánsága alatt valósfittatott is.

1737 március 4-én elhunyt Regis Márton rozsnói (berzétei) lelkész aesperes és u. a. évi május 6-án Leporini András oláhpataki lelkész esperes is, mire 1737 július 4-én Dobsinán Fabriczi András nagyszlabosi lelkész választatott esperesnek (Sexti Schmal. 243—244).

Ez alatt Kuncz mint az esperesség követe (agense) folyvást Bécsben tartózkodott és bármily nehéz is volt e követség költségeire adózni, az egyes egyházak és „pártfogók“ — értsd a nemes és előkelő híveket — azt még is szó nélkül tették. Így történt 1737 október 10-én Gömör-Panyíton is, mikor a szükségelt összeg Draskóczy Sámuel indítványára az egyes egyházakra arányosan kivettetett (Sexti Schmal. 246 l.), ugyanakkor az 1738-ban el is űzött Mikovini Pál oláhpataki lelkész már keservesen panaszkodott, hogy az Andrassy család ok nélkül üldözi (Sexti Schmal. 247 és 250 l.).

Antoni Sámuel superintendensnek 1738 augusztus 18-án

bekövetkezett halála és roppant pompával történt temetése után (Sexti Schmal. 255—256 l.) esperességünk súlyos kényserhelyzetbe jutott. Eddigelé ugyanis érdeklődés nélkül nézte az alkudozást, mely a szomszédban az iránt folyt: milyen négy kerületre osztassék fel az ország úgy, hogy a hivatalban lévő öt superintendensnek egy-egy kerület jusson? Antoni Sámuel halála után a kérdés legegyszerűbb megoldása természetesen az lett volna, ha Pfannschmidt Keresztély lőcsei (szabad kir. városi) superintendens a gömöri és kishonti esperességek által is elismertetett volna, de ezen két esperesség ahhoz semmiféle kedvet nem mutatott, mindkettő élni kívánt régi jogával. A kishonti esperesség meguntta ugyan 1739-ben a főnélküli állapotot és Michaelides Sámuel superintendenshez — a bányakerülethez — szegődött; de a gömöri esperesség nem tágitott és törekvése Sáros, Zemplén, Abauj és más megyék törekvésével találkozván: Pfannschmidt Keresztély mellőzését és egy ötödik superintendens választását határozták el és 1739 június 25-én Köviben a szavazatok összegyűjtése is elrendeltetett, miután négyen, t. i. Fischer Illés késmárki lelkész, Glosz Mihály keresztesi lelkész, Fabriczi András nagyszlabosi lelkész és Ambrozi György csetneki lelkész, már ki voltak jelölve (Sexti Schmal. 266—267 l.). Ezen kijelölés hosszú alkudozás után és főképp Szirmay Tamás kerületi felügyelő közbenjárása és befolyása következtében már közösen az egész tiszai kerület által történt és csakis Szirmay Tamás érdeme, hogy a versengő felek többsége 1741 február 17-én Girálton megegyezett és hogy Ambrozi György csetneki lelkész ugyan ott nagy szótöbbséggel superintendensnek megválasztatott (Sexti Schmal. 308—309 l.). Miután pedig a szab. kir. városok is némi duzzogás után és bizonyos kedvezmények kikötése mellett¹⁾ az unió nagy művéhez szintén hozzájárultak és az 1741 február 27-én Csetneken tartott esperességi gyűlésen a megválasztott superintendens minden aggályát eloszlatták (Sexti Schmal. 315—316 l.), létrejött az úgynevezett dobsinai coalitio és megtartatott 1741 március 20, 21 és 22. napjain Dobsinán az első kerületi gyűlés, melyen Ambrozi Györgyöt a Szepes, Sáros, Zemplén, Abaujvár, Gömör és más megyékből valamint a szab. kir. városokból szép számban megjelent egyházi és világi képviselők jelenlétében superintendensi hivatalába beiktatták (Sexti Schmal. 317—318 l.). Az egyesülés okmánya minden esperesség részéről elfogadtatván és megerősítettvén

¹⁾ A kedvezmények közt első helyen említendő az ú. n. alternatio, mely szerint egy német superintendens után kell, hogy egy magyar vagy tót választassék és pedig olyképp, hogy a hat sz. kir. város és a Nagy-Sáros helyébe lépett Dobsina (mint német nemzet) kijelöl három és a kerület (mint magyar és tót nemzet) szintén három; a kijelölést tartalmazó leveleket a főfelügyelő veszi át, ki a szavazatokat néhány felügyelővel egyetértve, felbontja.

esperességünk részéről is 1744 január 30-án Sajó-Gömörön a superintendens és néhány világi ember által aláíratott és az esperességi levéltárba tétetett (Sexti Schmal. 333 l.). Ugyanakkor a kerületi felügyelői hivatalt is már szabályszerű választás útján töltötték be és a kishonti esperesség is a tiszai kerülethez csatlakozott.

1741 november 27-től 1742 február 16-ig ismét általános egyházlátogatás volt, mikor is Ambrozi György superintendens a csetneki, ochtinai, nagyszlabosi, restéri, geczei, kobelári, felső-sajói, dobsinai, oláhpataki, alsó-sajói, berzétei, rozlosnai, kövi, bisztrói, ratkói, baradnai, kietei, derencsényi, pádári, budikfalvai, ribnikai, sajó-gömöri, gömör-panyíti és kuntaplóczai egyházakat vizsgálta meg (Antoni Ambrozi, lapszámok nélkül.).

Majd 1745 június 22-én Nagy-Szlaboson a cathedraicum is, és pedig külön mint agentiale és külön mint a superintendensnek járó díj állapított meg és következőleg vette ki az egyes gömöri ág. hitv. ev. egyházakra:

Az egyház neve	agentiale		a superintendensnek járó díj	
	forint	denár	forint	denár
Dobsina	4	—	3	—
Felső-Sajó	2	30	2	—
Oláhpatak	3	—	2	—
Alsó-Sajó	1	30	1	—
Feketepatak (Kobelár).	1	30	1	—
Geczeli	2	—	1	30
Restér	2	—	1	30
Ochtina	3	—	2	—
Nagy-Szlabos	3	—	2	—
Csetnek	3	—	2	—
Rozlosna	1	15	1	—
Kún-Taplócza	1	15	1	—
Gömör-Panyít	1	—	1	—
Sajó-Gömör	2	—	1	30
Kövi	3	—	2	—
Ribnik (Ujvásár)	1	30	1	—
Budikfalva	1	30	1	30
Pádár	1	30	1	—
Derencsény	2	30	1	30
Bisztró	1	30	1	—
Kiete	1	—	1	—
Baradna	1	30	1	30
Ratkó	3	30	2	30
Berzéte (és Rozsnyó)	3	—	2	—

mely kivetés alapjául a hívek száma és az egyes egyházak állapota szolgált (Sexti Schmal. 343—344 l.).

A dobsinai coalitio megfosztotta ugyan esperességünket eddigelé féltékenyen őrzött önállóságától és a zsolnai zsinat alkalmával elfoglalt állásponttól, de amennyiben ügye ezentúl az egész kerület ügyének tekintetett és ekkép jövője biztosítva lett: nincs okunk e miatt panaszkodni és az önkényt feladott jogokat — fájlalni. Gömörmegye a Mária Terézia kormánya alatt erélyesebben jelentkező térítést a dicső elődökhöz méltó állhatatossággal és kitartással fogadta, mi végre is II. József türelmi parancsához és az örök emlékezetű 1790/1 évi XXVI. törvénycikkhez vezetett.

C) A gömöri ág. hitv. ev. esperesség szervezete, igazgatása, hitvallása.

A Rákóczy-féle mozgalmak alatt elterjedt szabad szellem és az ezen mozgalmak által melengetett felvilágosodás oly általános és uralkodó lett, hogy azt többé sem benn az esperességben, sem kívülről — Bécsből úgy mint a honi jezsuiták taborából — dézsa alá rejteni és elhomályosítani nem sikerült. A császári parancsok hiába sürgették az 1681 és 1687 évi állapot visszaállítását: az egyház az egyszer megízlelt szabadságról le nem mondott.

Igy esperességünk szervezete a sok támadás dacára az előbbi maradt, melyet a Rákóczy forradalom teremtett, az esperesség élén állott a superintendens és egy kiváló, esperességi felügyelőnek mondható, világi úr, némely ügyekre nézve pedig az esperes. A világi elem joga úgy az esperességben mint az egyes egyházakban oly annyira el volt ismerve, hogy a gyűléseken megjelent világi emberek főbbjei az első asztalnál kaptak helyet (ami nagy kitüntetés volt!) és hogy a gyűlés, melyben világi ember részt nem vett, határozatképesnek sem tekintetett. Az esperességi tanács (consistorium) jórészen világi tagokból alakult meg, kik közt egy-egy kimagasló, hitbuzgó alak a superintendenssel és esperessel egyenrangúnak és a tisztán egyházi dolgoktól eltekintve egyenjogúnak tekintetett. Az u. n. csendes üldözéssel küzdő egyház ennek hasznát is látta, mert az egyházi. esperességi és kerületi felügyelőkben oly támaszokat nyert, melyekkel az ellenreformáció szembe szállani nem merészelt és ha tette. — kudarcot vallott.

Nevezetes az, hogy a felügyelői hivatal minden határozat nélkül mintegy magától lépett életbe; 1744-ben első nyoma, hogy a kerületi felügyelői állás szabályszerű választás útján tölthetett be, de már jóval előbb Lányi Pál, Draskóczy Sámuel személyében hatalmas esperességi, Szirmay Miklós

és Szirmay Tamás személyében pedig kerületi felügyelője volt az egyháznak! A lelkész jó érzéssel megosztotta hatalmát a világi emberrel, kezét fogott vele a hierarchia romjain, hogy a féltékenyen őrzött hitet vállalva megvédjék. Az ekkép kitüntetett világi ember pedig buzgón karolta fel az ügyet, erélyesen visszautasította a megtámadást, mely a hit ellen intéztetett, az erőszakra nem ritkán erőszakkal felelt és ha a közbizalom tetteleg ő benne központosult, ha az egyházi és világi férfiak vezéröknek egyaránt elismerték, történt legyen bár az hallgatag és minden szavazás nélkül, az egyház, az esperesség, a kerület egyik legfőbb előjárója lett!

A superintendens választása akkép történt, hogy minden egyház és minden nemes ember egy-egy szavazatot adott és pedig elébb négy kijelölendő lelkészre, aztán pedig a kijelöltek közül egyre (Sexti Schmal. 267 l.); az esperest pedig a közgyűlés választotta és pedig évről-évről). amikor is minden jelen volt lelkésznek és világi küldötteknek egyaránt egy-egy szavazata volt. A superintendens és esperes közötti viszony is a régi maradt; az egyházak látogatása, a lelkészek felszentelése kizárólag a superintendens tisztében állott, egyekben pedig az esperes vele egyenlőjogú volt úgy, hogy pl. az esperességi gyűlést hol a superintendens, hol az esperes vezette.

A lelkész választása életfogytig és a hívek által szabadon történt²⁾ 1724 június 13-án is csupán visszaélések (simonia és több efféle) elkerülése okából mondatott ki, hogy a megválasztott egyén meghívó levele (híványa, tisztí szerződése) az esperesség által írásba foglalandó illetőleg megerősítendő (Sexti Schmal. 125 l.) Ezen híványok lényegileg véve szintén a régiek maradtak, az 1710 óta örökre elveszett tized rendszerint határozott összegű készpénz által lett helyettesítve, így pl. a dobsinai lelkésznek az 1741 december 8-án megejtett egyházlátogatás jegyzőkönyve szerint következő évi fizetése volt:

1. 180 ft készpénz,
2. két vasgyárból hetenként 2—2 vasrúd, melyeket 2 denáron váltottak vissza,

¹⁾ E korszakban divatba jött, hogy az egyszer megválasztott esperes életfogytig viselte hivatalát, ha t. i. az esperességi szabályokra való hivatkozással leköszönt, rendszerint felkérték, hogy maradjon továbbra is egyszer elfoglalt állásában.

²⁾ E részben a világi felügyelőnek vagy pártfogónak sem volt megengedve, hogy kénye kedve szerint egymaga válaszson lelkészt, így pl. midőn Szirmay Tamás mint köztisztviselőben álló főúr, ahhoz még bőkezű pártfogó Major Pált hitta rozsnói lelkésznek Berzétére, a rozsnói nép e meghívás ellen hevesen tiltakozott és Sartori Illéshez ragaszkodott (Sexti Schmal. 260 l.)

3. három offertorium, t. i. karácsonykor, húsvétkor és pünkösdkor¹⁾,

4. nagy temetésért egy magyar forint, kis temetésért 75 denár és azon kívül offertorium, de abból (az offertorium kivételével) egy harmadrész a tanítóé,

5. a roratéért 50 denár,

6. a bőjti kátéitanításért 1 forint,

7. hirdetés- és esketésért egy-egy pint bor,

8. néhány szántó föld haszonélvezete és

9. húsz öl fa (Antoni Ambrozi 117 l.) (latinból) Gömör-Panyíton a lelkész fizetése az 1742 február 14-én megejtett egyházlátogatás jegyzőkönyve szerint a következő volt:

1. Buza megyen szapu 45,

2. zab megyen minden gazdától egy véka,

3. hat szapu alá őszinek szántani, az melyben maga tartozik 6 kigyelme magot adni,

4. négy szapu alá tavaszinak szántani, 6 kigyelme maga magjával bevetni,

5. a feltett kétféle vetést felaratni és behordatni,

6. parochiához való réteket megkaszáltatni, feltakartatni és behordani,

7. minden ökrös gazda egy szekér fát hozni és minden marhátlan gazda egy szekér fát vágni,

8. három jeles innepéken offertorium lészen,

9. midőn keresztelés vagyon, offertorium a komáktól, azonkívül a kereszteléstől,

10. esköttetéstől a vőlegény, a beavatástól a menyasszony tartozik fizetni 8 gros (garas?) kendőt, kalats, tyuk;

11. minden külön kenyeres gazdától egy tyuk.

12. énekléssel való eltemetéstől 4 poltra,

13. a prédikálástól egy magyar forint, fél prédikációtól 16 polt. (Antoni Ambrozi) (magyar).

A fegyelmet még mindig igen szigorúan kezelte az esperesség, bár tagadhatlan, hogy e tekintetben is már már józanabb felfogás kezdett uralkodni. Így pl. Budaeus Dániel dobsinai lelkész 1715 május 8-án Ochtinán azzal vádoltatván, hogy a város bíróját megsértette és kielégítését oly fenyegetéssel követelte, miszerint ellenesetben a róm. kath. diakónhoz fordul, Draskóczy Sámuel, Fabiáni György és más világi ember ez ügyben néhány lelkészszel együtt 1715 június 26-án a helyszínen vizsgálatot tartott és beigazoltatván a vád a bepanaszolt lelkész, minden kérése dacára, rögtön elmozdított (Sexti Schmal. 87. 89–92 l.). Másrészt az ok nélkül megbántott lelkész még mindig fényes elégtételt kapott. Így midőn Csisko Vilmos dobsinai bíró valami mesgye igazítási

¹⁾ Ez előtt egy-egy ünnepen 3 offertorium volt t. i. reggel, a prédikáció előtt és a prédikáció után, ez ideért már csak a 3 sátoros ünnepen egy-egy!

viszály alkalmával kezét Frühauf Dávid lelkészre emelte, a helyszínén 1726 november 21-én megtartott tárgyalás és tanu kihallgatás után abban marasztaltatott el, hogy a lelkésztől bocsánatot kérjen, a városi közönségnek egy hordó bort, az egyháznak pedig 30 forintot adjon és életmódjának megváltoztatására (a lelkész tiszteletben tartására) külön térítvénynyel és különbeni a városból leendő kiutasítás terhe alatt kötelezze magát (Sexti Schmal. 148—151 l.).

D) A közoktatás.

A gömöri ág. hitv. ev. esperesség az iskolákra e korszakban is roppant súlyt helyezett és e részben a felsőbb tantárgyak előadását tiltó és más efféle helytartó tanácsi utasításokat is tisztelettel félre tette. Miután úgy a megye, mint a közvélemény törekvése oda irányult, hogy az utolsó falusi községben is kitűnő tanító és annak mennél több nagyobb tanítványa legyen: nem csuda, ha az egyházlátogató superintendens 1720 február 28-án Felső-Sajón több donatistát, 1742 február 6-án Pádáron 4 grammatistát és 1720 április 26-án Csetneken több theologust, rhetort és poetát talált az iskolában, ha még oly helyen is mint Budikfalván, hol az előtt egy tanuló ifjú sem volt, a fiúk az 1742 február 9-ki egyházlátogatáskor megtartott vizsga alkalmával úgy declináltak, conjugáltak és írtak latinúl, hogy öröm volt! és ha Vietoris András 1724-ben a csetneki iskolából egyenesen és közvetlenül kuntaploczai lelkésznek hivatott meg (lásd az Antoni Ambrozi-féle jegyzőkönyvet és Sexti Schmal. 123 l.)!

Az előző korszakban alkalmunk volt látni, hogy az esperesség úgy mint a megye a dobsinai iskola emelése érdekében nagy erélyt fejtett ki, a sok üdvös intézkedés azonban részint azért, mert a nyugtalan és hivatalával keveset törődő lelkész — Budaeus Dániel által (ki 1712-ben a tót deákokat a városból kiűzette. Sexti Schmal. 34 l.) nem fogantatosított, részint, mert a lakosság a harc és háború alatt elszegényedvén a mendikálást elviselni képes nem volt és részint, mert a régi kitűnő tanítók helyét egy Gál Simon nevű hanyag és járatlan férfiú foglalta el, irott malaszt maradt és a kívánt eredményre nem vezetett. Utóbbi 1715 május 8-án Ochtinán az íránt: mit tanít? kikérdeztetvén, őszintén bevallotta, hogy bizony sem a remekírókkal, sem pedig theologiai tanulmányokkal nem bibelődik az iskolában, hanem Arnd könyvét szokta olvasgatni, mely „az igazi keresztyénségről” szól. Meghagyták neki, hogy addig is, míg e részben külön utasítást veend, mellőzze ezen nehéz és veszélyes olvasmányt és adja inkább elő Dietericus kis és nagy kátéját de különösen a remek írókat (Sexti Schmal. 85 l.). Gál

Simon, úgy látszik, nem volt képes nehéz feladatának megfelelni, a hajdan virágzó iskolát igen kevés idegen tanuló látogatta¹⁾ és végre nem maradt egyéb hátra mint a nevezett tanítót rábírní, hogy állomását a geczeli lelkésséggel cserélje fel, mi 1725-ben meg is történt.²⁾ (Sexti Schmal. 134 l.). Szolcovi Jakab lelkéssége alatt Müller Gáspár (1725—1727-ig) és Gotthard György (1726—1737-ig) tanító minden igyekezete Zacharides János és Lehotzki Mátyás segédtanítók (colgae) hanyagságán és ügyetlenségén hajótörést szenvedett (Sexti Schmal. 206 l.), de miután a nevezett lelkész is szigorúan lépett fel és néhány izgága deákot kizárt az iskolából (Sexti Schmal. 209 l.) és a városi tanács maga is 1734 július hó 4-én Dobsinán a nagyobb tanuló ifjúságról jobban kezdett gondoskodni³⁾ (Sexti Schmal. 245 l.), ezen intézet ismét virágzásnak indult és az 1741 december 8-án megejtett egyházlátogatás benne a két rhetoron kívül számos syntaxistát és donatistát talált (Antoni, Ambrozi). Ezen egy példa elég igazolására, hogy az esperesség iskolái e korszakban is rendben voltak.

Hogy mit tanítottak ez időtt az iskolákban? e részben az egyházlátogatások jegyzőkönyve nyújt némi felvilágosítást: Csetneken a „theologusok, rhetorok, poéták és a többi tanulók le a syllabizálókig“ 1720 április 26-án Áldási Pál tanító vezetése alatt több órán át vizsgáztak és mindegyikök még sem felelhetett, oly tele volt az iskola (Antoni Ambrozi 52—53 l.); 1741 november 27-én u. o. Tubel Jakab tanító három osztályában következőleg vizsgázott az ifjúság és pedig:

az I. osztályban: a bölcsesség könyve 5. fejezetéről felolvasás tartatott, aztán a Krisztus személyéről szóló hitcikkely tárgyalatott cathechetice, majd a Timotheushoz intézett levél görög szövege vétetett nyelvtani analysis alá, azután Genesis könyvéből néhány vers héber szövege lett fejtegetve, a logikából az eszmék vagy fogalmak határozottak meg, az egyháztörténetből is feleltek és végül a földrajzból Franciaország (regnum Galliae) lett ismertetve; a vizsgát üdvözlő beszéddel nyitotta meg és hálát mondó szónoklattal zárta be az ifjúság;

¹⁾ De azért a viláért sem kell gondolni, hogy az iskola megszűnt, az egyházlátogató superintendens 1713 október 24-én két nős deákot és 1720 február 27-én több rhetort, syntaxistát és donatistát is talált benne. (Antoni Ambrozi 10—11 és 40—41 l.).

²⁾ Ez is fényesen bizonyítja, hogy mennyire örködött az esperesség ez időtt is az iskolák felett; a rossz tanító még jó falusi lelkész lehetett.

³⁾ Ezen gondoskodás főképp abból állott, hogy az ú. n. kéregetés — mendikálás — a város területén megengedett és hogy a deákoknak is bizonyos fizetés és a mi földolog volt a szükséges szállás biztosított, egyidejűleg arról is intézkedés történt, hogy a deákok és tanítók jogai és kötelességei írásba foglalassanak.

a II. osztályban: ismételtetett a Krisztus személyéről szóló hitcikkely fejtegetése Dietericus nyomán, miután a bírák könyvéből az 5-ik fejezet olvastatott fel, majd Cornelius Neposból Datames lett anyanyelvre fordítva és construálva; aztán a grammatisták Láng colloquiumából feleltek és végre írásbeli dolgozataikat mutatták fel;

a III. osztályban: a donatisták Lángból feleltek, conjugáltak és declináltak, míg az „olvasók” mindegyike olvasott valamit (Antoni Ambrozi 61 l.).

Sajó-Gömörön 1742 február 13-án a logicából, metaphysikából, szónoklásból, poésisből és arithmetikából és különösen a magyar nyelvből vizsgázott Konecil György tanító vezetése alatt az ifjúság.

Ratkón Molitoris György tanító 1713 november 6-án és Subsylvani János tanító 1742 január 21-én a rhetorikáig, — Köviben Rissani János tanító 1742 január 18-án a syntaxisig képezte az ifjúságot (Antoni Ambrozi 24 és más l.).

A világi elem — a hatóság és a nagy közönség — befolyása az iskolára és a tanítóra új és bátran mondhatom, jobb irányt adott a tanügynek, mely e korszak végén már határozottan világi lett; e tekintetben úgy Antoni Sámuel, mint Ambrozi György is halhatatlan érdemeket szereztek midőn a világi tudományok behozatalát nem csak nem gátolták, de sőt ellenkezőleg még elősegítették.

A tanítói kar tekintélyét tekintve még sok kívánni valót találunk ugyan, de a régi feltétlen engedelmességnek és alárendeltségnek már semmi nyoma. A lelkész felügyelt ugyan még most is az iskolára, de intézkedési joga már az „egyház” és az „esperesség” határozatához volt kötve¹⁾. A tanítók mindenkor a közgyűlés elé léphettek, panaszaikat előadhatták; sőt nem ritkán be is idéztettek, hogy működésökről számot adjanak, mikor is számukra jó akaratú tanácsot, útmutatást, intést és feddést osztott az esperesség, mely azonban ilyenkor az esetleges sérelmeket is rögtön orvosolta. Majd 1741 szeptember 26-án Derencsényben határozatba ment, hogy a tanítói kar saját elnöke és tisztviselői alatt külön társulatot (szövetkezetet) alakítson, mely határozat rögtön végrehajthatván elnöknek Tubel Jakab csetneki²⁾, jegyzőnek Gotthard György dobsinai, szószólónak Konecil György sajó-gömöri és pénztárnoknak Urszinyi Mihály oláhpataki tanító

¹⁾ Frühauf Dávid lelkész 1723 szeptember 22-én Dobsinán azzal vádolta Gál Simon tanítót, hogy ez a vett parancs dacára helyette a szent János napi prédikációt el nem mondta és íme az esperesség egyszerűen felmentette a vádlottat, mert „Frühauf Dávid Jolsvára készült ugyan, de honn maradván maga tartozott prédikálni!” (Sexti Schmal. 106).

²⁾ Megjegyzem, hogy Tubel Jakab 1745 június 22-én már ochtinai lelkész volt és hogy a tanítóegylet 1741 szeptember 26-án megalakulván ezentúl csak jegyzőkönyvét (protocollon rectorale) mutatta be az esperességnek.

választatott meg (Sexti Schmal. 322 l.). Megjegyzendő, hogy az esperesség egyidejűleg azt is elrendelte, hogy minden tanító évenként négyszer és pedig két lelkész és két világi jelenlétében vizsgát tartani (adni) köteles. A tanítói kar ekkép külön válván mindinkább független és önálló lett, mi tagadhatlanul szintén a közoktatás előnyére történt.

A tanítók fizetése e korszakban kevés változáson ment keresztül. A dobsinai tanítónak például az 1741 december 8-án megejtett egyházlátogatásról felvett jegyzőkönyv szerint biztosítva volt:

1. 50 forint készpénz (évenként);
2. három vasgyárból egy-egy vasrúd (hetenként),¹⁾
3. minden tanítványtól egy denár tandíj (szombatonként, innen „sabbathalia“);
4. újévkor ostya nyújtás;
5. karácsony-, vizkereszt, nagybőjt, húsvét, pünkösöd és szent Márton napján — összesen tehát 6 — cantatio,
6. a mészárosoktól 6 forint (évenként);
7. minden serfőzés alkalmával a városi serházba egy 28 itcés átalag ser;
8. a temetési illeték $\frac{1}{3}$ -a (34 denár);
9. a rorateért 50 denár;
10. a káté tanításért 50 denár;
11. a szükséges tüzelő fa (részint a tanítványától részint az egyháztól);
- 12—15. négy rét haszonélvezete;
16. egy káposztás föld (a város felett) és
17. egy kert (az iskola mellett fekvő) haszonélvezete. (Antoni Ambrozi 118 l.) (latinból).

Megjegyzendő, hogy a kántor, orgonista és a leányok oktatója (praeceptor puellarum) külön, de sokkal szerényebb fizetéssel bírt Dobsinán (Antoni Ambrozi 118 l.).

E) Vallásosság, erkölcsiség, műveltségi állapotok.

A vallásosság és erkölcsiség egén is azon hajnalpírt észlelhetjük, mely II. Rákóczy Ferenc szabadság- és igazság-szerető kora idejében hasadni kezdett és melyet a jezsuiták minden cselszövénye, a tudatlan sötétség emlőin különös szeretettel csüngő abszolút uralkodás elhomályosítani többé képes nem volt.

A híveket már nem kergette a rendőrség vagy a bíró az úrvacsorához és a templomba; a mit az egyházlátogató esperes az előtt szigorú parancskép mondott, ezt a superintendens már most, igen helyesen, intés alakjába öntötte. Az el-

¹⁾ Ezen vasrudak mindegyikét az illető vasgyár tulajdonos rendszerint két dénáron váltotta vissza.

jegyzés felbontása itt-ott kemény büntetés alá esett ugyan, de az esperesség a józan indokok előtt készséggel meghajolt és ha nyomós ok forgott fenn, úgy az eljegyzés mint a házasság felbontásába is beléegyezett¹⁾. Midőn Kaiser János dobsinai lakos neje halála után még a gyász idejének betöltése előtt új házasságra kívánt lépni, az neki 1734 október 13-án Restéren. háztartása érdekében rögtön megengedett (Sexti Schmal. 227 l.).

Az 1739 június 25-én Köviben a járványos kórok elkerülése végett elrendelt vasárnapi böjtöt, mely az évi szent háromság vasárnapján vette kezdetét, a kor vallásos irányának és a mértékletes élet utáni törekvésnek tulajdonítom (Sexti Schmal. 269 l.), de az 1724–1725-ben űzöbe vett pietismusra vonatkozó rémlátás, bizonyára a régi türelmetlenségnek utolsó fellobbanása.

Érdekes a harcot nézni, mely e korszakban a régi és új elvek között ismét és ismét megújult, de az utóbbiak teljes győzelmével végződött. Így, hogy csak egyet említsek, megtörtént, hogy az 1724 június 17-ik napjára Restérré hirdetett esperességi gyűlésen egy világi ember sem jelent meg. Erre rögtön határozatilag kimondták, hogy a világi embereket az ügyek tárgyalása alkalmával ki kell küldeni, mert nem jó ha mindenről tudnak (Sexti Schmal. 125 l.); természetes, hogy ezen határozat — papiroson maradt.

A 6-ik parancsolattal még mindig sokat bibelődtek. 1740 június 21-én (Restéren) is kimondatott, hogy azon nő, ki az esküvő után 8–9 hónapon belül gyermekágyba kerül, az esperességnek megfenyítés céljából feljelentendő (Sexti Schmal. 273 l.). De a régi vad szigornak már semmi nyoma, hiszen Szolkovi Jakab dobsinai lelkész 1734 június 22-én Sajó-Gömörön már megdorgáltatott azért, hogy egy pellengérré kiállított megesett nőt ősi szokás szerint a tanuló ifjúság által kigúnyoltatott (Sexti Schmal. 222 l.)²⁾.

A róm. kath. szertartások már teljesen feledésbe mentek és a régi babonás ünnepélyekről is már felette nagy ritkán történt említés.

Nevezetes, hogy mily nagy összegre nevededett e korszakban a cathedraticum! míg Dobsinán a 18 század elején e címen csak egy forintot fizettek, addig 1715-ben 4 forinttal, 1745-ben pedig már 7 forinttal kellett adózni, mi részint a nép áldozatkészségéről, részint pedig arról tesz tanuságot, hogy az autonómia III. Károly császár ama parancsát, mely

¹⁾ Ilyen nyomós okul szolgált: „cavendum infelix matrimonium!”

²⁾ Egy pillantás a dobsinai esketési anyakönyvbe meggyőz bennünket arról, hogy e részben roppant haladás történt! a régi „Perr und Dub”, „Strohfranz” és más a kihirdetésnél használt gyalázó kifejezést a tisztességesebb „ehrlích” vagy „unehrlích” váltotta fel!

szerint a superintendensi hivatal az egyházakra és hívekre nézve a legkisebb teherrel sem járhat, semmibe vette.

Jellemző, hogy az alsó-sajói egyház orgonáját a felső-sajóinál zálogba vetette és midőn 1733-ban kiváltotta a tanító orgonálni vagy saját költségén orgonistát tartani vonakodott¹⁾; hogy esperességünk a kálvin hitűekkel jó egyetértésben élt, a mennyiben pl. Regis Márton temetésénél 1737-ben a berzétei „zwingliánus“ lelkész is szónokolt (Sexti Schmal. 243 l.) és hogy 1745 június 22-én Nagy-Szlaboson a sajó-gömöri iskola érdekében Draskóczy Sámuel indítványára a két e célra kiküldött deák által való kéregetés (supplicáció!) határozottat el (Sexti Schmal. 345 l.).

Visszapillantás 1741—1520.

Figyelemmel kísértük a gömöri ág. hitv. ev. esperesség viszontagságait a reformatio kezdetétől a dobsinai coalitioíg vagyis az esperesség keletkezéséig azon időpontig, mikor sorsát egy maga intézni — megszűnt. A kép, melyet e viszontagságok története nyújt, igen tanulságos.

Mikép volt lehetséges, hogy az ág. hitv. ev. hit kezdetben (a 16-ik században) uralkodott, holott meghonosulása és megerősödése után (a 17-ik század másik felében) a leghevesebb üldözés alatt nyögött és a 18-ik században alig lézengett? ezen nagy kérdésre a fennebbiekben találjuk a választ. A 16-ik században egy szabad és független nemzet lakta Magyarországot, a hódító török a hitetlen gyaurok vallásos meggyőződésével nem bajlódott, Bécs pedig tehetetlen volt, az ellenreformáció mind ennek következtében hiába erőlködött gátot vetni az általános áramlatnak, az új hit, melyet csakhamar az ország többsége vallott, meghonosult, terjedett, megerősödött és fájdalom, uralomra törekedett és uralkodott is. Ezen uralomból fejlődött aztán az — általános üldözés: az új hit ugyan is egyedül üdvözítőnek tekintette magát, nemcsak űzőbe vette, de le is tiporta a tőle különböző véleményt, visszaélt az erősebb jogával és nem tűrt maga mellett más hitet. Ezen kizárólagos uralom utáni törekvés fegyverbe szólította az ellenreformációt és miután Bécs időközben megerősödött és a magyar alkotmány sarkaiból kiforgattatott, megfordultak a dolgok, az új hit kisebbségben maradt és most az ellenreformáció élt vissza az erősebb jogával és azon fáradozott, hogy versenytársát, mely tőle az előtt a létjogot is megtagadta, melytől kiméletet és kegyelmet nem várhatott, kipusztítsa és örökre ártalmatlanná tegye. Bizonyára nem rajta mult, hogy e szándék teljesen nem sikerült, hogy az

¹⁾ A mint azt Tais András bíró és Laptak János egyházi az 1733 június 9-én F.-Sajón tartott esperességi gyűlésen panaszképp előterjesztették.

új hit leveretett ugyan, de azért létezni meg nem szűnt, minden megtámadás dacára a 18-ik században is — lézengett! Ha ez úgy van, pedig hát Gömörben mint láttuk így történt, kár, hogy némely egyháztörténeti írónk az esztergomi érsekek és más „üldözők“ ellen oly hevesen kikel, mondhatnám dühöng! Hiszen ezen üldözők kötelességében állott, a hitet, melyet a reformatió teljesen kiírtani törekedett, megvédeni és uralomra emelni. Az újtott hit visszaélt az erősebb jogával és a „pápista bálványimádást“ 1520—1645-ig (Gömörben!) gúnyolta, elnyomta és irányában kegyelmet nem ismert; a róm. kath. egyház szintén visszaélt az erősebb jogával és szintén elnyomta a megvetett — eretnekséget. Kétség kívül mindkettő egyformán hibás.

Mikép volt lehetséges, hogy az ekkép (1645—1704-ig Gömörben!) teljesen elnyomott ev. egyház létezni meg nem szűnt? a fennebbiekből ezen nagy kérdésre is megtaláljuk a választ. Az újtott hit csak hamar felocsúdott hatalmi mámorából, szakított multjával, lerombolta a hierarchikus építményt, mely aunyi hajba sodorta, és befolyást engedett a világi elemnek. Ennek következménye volt, hogy a hit többé nem csak a lelkészben, hanem az egyház minden hívében is buzgó harcosra talált. Ahhoz járult, hogy a magyar nemzet alkotmányos szabadságáról le nem mondott, hogy ha kellett, fegyverrel is védelmére kelt, így történt aztán, hogy a sebekre, melyeket Bécsből az alkotmányon és a vallás-szabadságon ütöttek egy Bocskay, Bethlen, Rákóczy és Thököli ismét és ismét balzsamot öntött; a letiport hit újból és újból felegyenesedett, újból és újból visszaszerezte jogait. Újból és újból kiheverte a bajt úgy, hogy aztán ismét és ismét friss erővel foghatott a megújult harchoz. Nem ismeri a történelmet, ki a szabadság bajnokait egyszerű „lázadóknak“ mondja és rossz hazafi ki őket — sárral dobálja; hiszen 1687-ig minden felkelés, tekintettel az arany bulla záradékára, törvényes volt és ha II. Rákóczy Ferenc diadalmas fegyvereit a bécsi külvárosokig nem viszi és, mint felkelő elődei tették, az osztrák ministereknek meg nem mutatja, hogy a magyar nemzet ősi szabadságáért — meghalni is tud: kereshetnők dicső alkotmányunk hült helyét, a hirhedt 1604 évi XXII. törvénycikk óta népünk kebeléből emléke is kiveszett volna.

A közoktatás fokenkénti emelkedése szintén igen tanúságos. Láttuk, hogy 1741-ig minden falu tárt karokkal fogadta az ifjúságot és alkalmat adott neki, hogy magát kiképezze; természetes, hogy a fiatalság özönlött az iskolákba és hogy a tudományos képzettség — aránylag véve — általánosabb volt mint ma; de láttuk azt is, hogy az iskola II. Rákóczy Ferenc idejéig a templom előcsarnoka, a tanító pedig a lelkész szófogadó cselédje volt! és láttuk, hogy e bajon — Gömör-

ben! — az alispán, a világi hatóság segített, és hogy erre a profán tudományok kedvelése és művelése hatalmasan megindult.

De legtanúságosabb az uralkodó nézetek körüli következetes haladás. A protestáns hit akkor küzdött meg a babonával, mikor a boszorkányok égetése még mindennapi dolog volt. A szegény nép a 16—17-ik században porkolábbal hajtatott a templomba és börtönben lakott, ha az úr asztalához elég sűrűn nem járult; örökre megbélyegzett, az emberi társadalomból kizárt ember maradt, kin egyszer emberi gyarlósága erőt vett. A 18-ik század elején már mindez megváltozott! a felvilágosodás napja ragyogó fényt árasztott a közvéleményre és ez — szakítani kezdett a multtal. A mindenható egyháztól egyszerű eszköznek, nyírható juhnak tekintett, az egyházban minden befolyásból kizárt világi ember 1645-ig Gömörben csak a dézsma kedvéért létezett, ha történetesen a papsággal dacolhatni elég hatalmas nem volt; a lelkész korlátlanul uralkodott, a mennyország és pokol felett rendelkezett, és az egyházi átok és kiközösítés fegyverével csak úgy élt, mintha mindegyik egy-egy római pápa lett volna! A nagy üldözés megbénította és II. Rákóczy Ferenc szabadság szeretete megtörte aztán a — hierarchiát, a nép felszabadult, a lelkész többé nem felette, de mellette állott és a hit féltékenyen őrzött kincsét többé nem a lelkész, hanem a meggyőződés határozta még; a régi és újított egyház elvei, szertartásai, szokásai közötti harc a protestáns nép kebelében még a 17-ik század második felében is tartott, a hívek az egyszer megkedvelt szentektől csak igen nehezen fordultak el és a látványos külsőségektől alig tudtak megválni.

Végre nem annyira érdekes, mint inkább szomorú az, hogy Homonnay Mária és más jótevő nevét is elfeledte az utókor! hogy a magyarok élő nyelvét a 18-ik században ismét a latin foglalta el és hogy az emlékek, melyek az elmúlt századokra világot vetnének, a borzasztó viszontagságok közepette nagyrészt elvesztek és megsemmisítettek.

Közli: *Kovács Sándor.*